HARTMANN JÁNOS

PETŐFI-TANULMÁNYOK

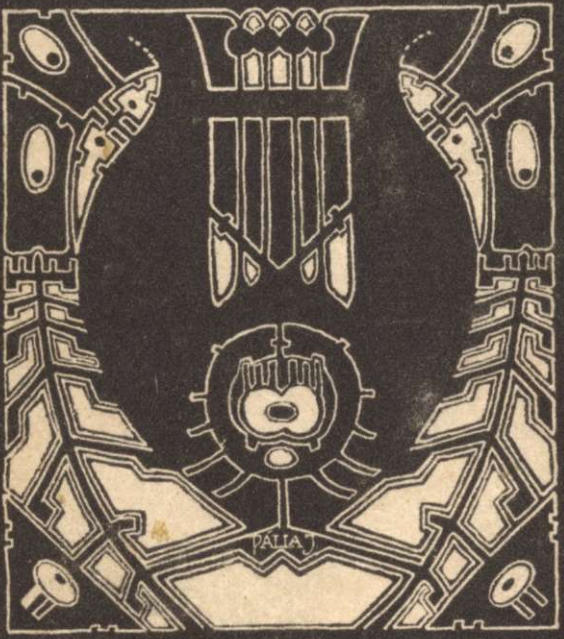

BUDAPEST, 1910. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

HARTMANN JÁNOS

PETŐFI-TANULMÁNYOK

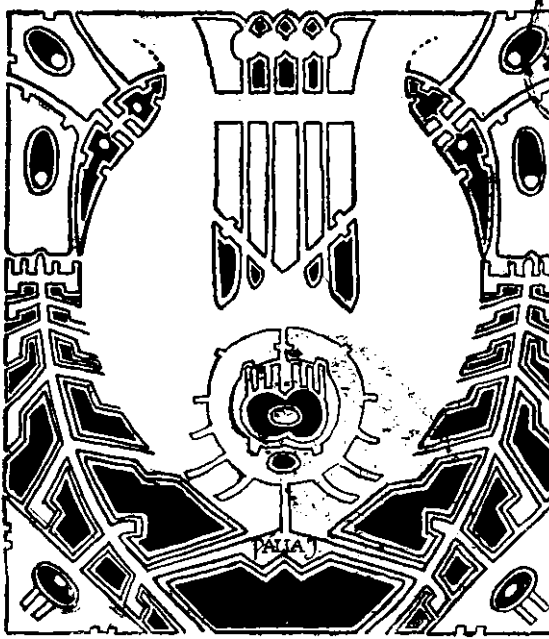

19426

A címlapot és könyvdíszeket Pálla Jenő készítette.

GYULAI PÁL

EMLÉKEZETÉNEK.

ELŐSZÓ

PÁLYA J.

Petőfi líráját illető megfigyeléseit két nagy emberünk rajzolta mélyebben a köztudatba: Salamon Ferenc és Gyulai Pál.

Tán nem vagyok igazságtalan a közelebbi évtizedek Petőfi-irodalma iránt, ha művelőinek kutatásában nyomról-nyomra vélem követhetni különösen Gyulai útmutatásait. A Petőfi-esztétika így oly antikvárium lett, melybe a friss szempontok szállítói koldustarisznyával jártak. Egy-egy Petőfi-dolgozat néha még ma is nem egyéb, mint szétmálló nyilatkozata Gyulai Pál tömören megfogalmazott ítéleteinek. — E részben csak az utóbbi időben megindult lelkes mozgalom képviselőit látni töretlen utakon s nem is kell kivételesen éles látás hozzá, hogy

új megfigyelésekre bukkanjanak — tarolatlan mezőn.*

A következő dolgozatokból is, ha mi új hangot hall ki az olvasó: ez inkább a tárgynak, mint a szerző érdemének tudható be. E fejtegetések nagyobb része már megjelent ugyan a Budapesti Szemle különböző évfolyamaiban, de összegyűjtésüket indokolja, hogy így kényelmesebb adataivá lehetnek egy teljes, a költőhöz méltó esztétikai rajznak. Petőfi, kire habozás nélkül alkalmazhatjuk a Shakespearere rótt emersoni szót: «az emberiség e virága» — még mindég joggal várja ezt egy oly lelkiismeretes, ifjabb nemzedéktől, melynek széptani képessége nem merül ki a föltétlen csodálat kritikátlan himnuszaiban, harsogó képviselői szólamokban és — last not least — meteorhasonlatokban.

Petőfi képzelmének egyszer a medrében szinte mozdulatlanul kanyargó Maros úgy tűnt fel, mint egy «odafagyott villám». Irodalomtörténetünkben ilyen az ő neve is; nem csoda, ha a szem sokáig káprázott bele.

Székelyudvarhely, 1910.

* Az újabb Petőfi-irodalomból Ferenczy Zoltán mindenre kiterjedő, serkentő munkássága mellett Riedl Frigyes és Palágyi Menyhért dolgozatát emeljük ki.

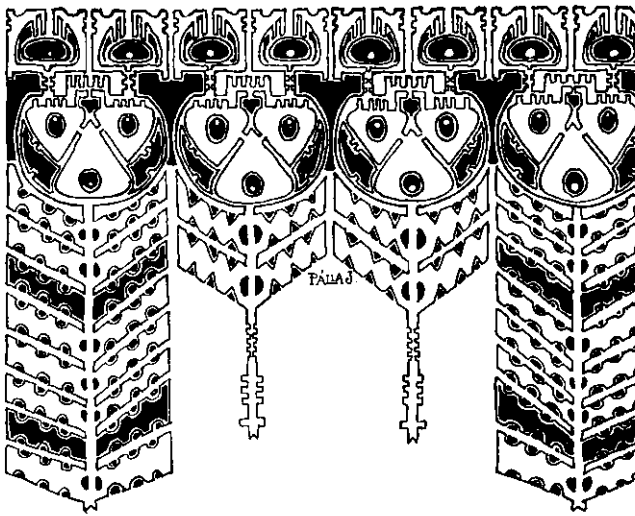

I.

Petőfi királya a nyugtalan vándor-bohémeknek, kiben a Tinódiak, Balassik kósza ösztöne újra éledt. «Költeményeinek keletéből meg lehetne tanulni Magyarország földrajzát!» Innen van, hogy szereti mindazt, amiben bármely elemét találja fel e kóbor kedvnek, hányt-vetett szabad életnek. Barabás cigányait vonzón rajzolja s szeretettel hevül a betyárromantikáért.

Gyakran megüdvözli a vándorfelhőket, «lelki rokonait», melyek mindig új s új alakot váltanak. Részvéttel nézi a fázó, éhező farkasokat, de megnyugtatja, hogy szabadok. Szinte haragszik a Tisza-szabályozásért, mely szárnyát szegte a folyó regényes kalandozásainak. Még az *Erdei lak* népének életében is megérzi a szabadság tiszta levegőjét. Ezzel szemben a nyárspolgári erényeket természetesen nem tartja nagy tiszteletben. A takarékosságot csak «pénz fogyatán» fogadja meg; mikor pénze jön: «hegyen-völgyön lakodalom». A türelem a «szamarak s birkák dicső erénye»; a rendes élet megölné: költő, tehát «költőileg kell végig rohannia az életúton». Aztán az az ostoba falusi nép! A búzáról, gyapjúról, krumpli-árakról fecsegő táti s «még az irodalomról is beszélő mámi, kinek könyvtára dísze Szigvárt, Kártigám!» A józanságot annyira prózainak tartja, hogy ha már életben nem lehetett, költeményeiben kellett korhellyé válnia. Ha nem csalódunk, Tompával történt meghasonlásának egyebeken kívül lélektani oka is éppen az, hogy több nyárspolgári vonásra bukkant a nyugodt életű költőben. «Aki Gömörben jár, el ne mulassza Murány omladékait megnézni, de magával ne vigye Tompa Mihályt, mert ő aludni fog és hortyogni, aludni és hortyogni . . . s e hortyogást

még koporsótokban a föld alatt is hallani fogjátok, hallani az örökkévalóságon keresztül!» *(Uti rajzok.)*

Az ilyen élet és világnézet mindenesetre érdekesebb, mint az ú. n. «okos», mértékletes, önmegtartóztató. Több s izgékonyabb tápot ad képzelmünknek. Petőfivel szemben azonban — s ez még kivételesebb — az erkölcsi szempontnak is különös szerencséje van. Ha a fiatal lélek vágyón nézi könnyelműségét, a komoly nevelő rámutat a mozzanatra, melyben költőnk szüleit pénzzel segíti nyomorában. Ha az akadékoskodó hálátlannak bélyegzi Vörösmartyval szemben: az elvek embere duzzadó önérzettel figyelmeztet elvei szentségére. Szeles, megbízhatlan a barátságban? Aranyhoz állandóan szeretettel ragaszkodott. Öntelt volt? Kevély? Fennhéjázó? Első sietett megosztani dicsőségét költőtársával. Csapodár a szerelemben? Tünő érzései költői ábrándok valának; igazi szerelméhez «élte végéig» hű maradt. Tivornyázó? Csak költeményeiben. Az életben szinte túlzott mértékletesség jellemzé. Rossz diák volt? Csak tréfa. A valóságban «diligenter frequentálta» iskoláit s magánszorgalomból tanult meg három nyelvet. És megszólal a sovén nemzeti érzés: «Szerethette-e valaki szilajabban hazáját?» «A világszabadságról álmodozott,» felel a szocia-

lista. Petőfiben így ifjú és agg, férfi és nő, csélcsap fiatalosság és szemüveges erkölcsi látás, sovén érzés és socialismus egyképpen támpontot talál, hogy valami tiszteletreméltóra hivatkozzék benne. Egyénisége dús asztalt terít, melyen együtt lakomázik a legkölönbözőbb ízlés s a sok színű közönség végül lelkes köszöntőben ünnepli a vendéglátót.

Vegyük hozzá, hogy a bohème-nek inkább erényei voltak meg benne, mint gyöngeségei. A végletek embere, de — ha lehet e kifejezést használni — a becsületes végleteké. Végletekig megy a barátságban: Aranyt nagyobbnak mondja önmagánál; végletekig a szerelemben: egész pályáján, minden körülmények között, szőkét, barnát egyaránt szeret. A szerelemben sem a polgári szerelem az övé: egyszer egy ravatalon fekvő lányt szeret meg, máskor a színpadi kulisszák mögül éjjel sietne a paphoz, végül egy várkastély lányát úgyszólván megszökteti. Végletekig megy a demokráciában: a Battyáni és Károlyi grófnőkhöz, sőt a Teleky Sándorhoz írt verseket is kihagyja gyűjteményéből. Végletes a gyűlöletben: a köztársaság megalapítását akasztáson kezdené. Végletekig megy vonzalmában a színészethez: teljes kudarca után is visszasírja; végletes a színi bírálatban s a költőkről mondott ítéletében: Goethe szíve

«békasó» s Beranger «a világ legnagyobb költője»; végletekig megy a szabadságszeretetben: meghal érte.

Lángelmével párosulva e tulajdonok szokatlan fényt nyernek: varázserejük van. A közönséges ember szereti a különcködést, bizarrt, rendkívülit, ha érdekeit nem látja veszélyeztetve vele. Képzelme kedvelt hősét teleaggatja lehetetlen vonásokkal — a saját gyönyörűségére. Petőfi életének érdekességével s halálának rendkívüliségével fenséges tűzijátékot gyújtott ugyan a képzeletnek: de még ez nem volt elég. A halál, bármily szép is: befejezett. Képzelmünk tovább akarta a játékot, elhurcolta a költőt Szibériába, majd — az életben oly sokat bujdosót — bujdosóvá tette halála után is. De a költő ez egyszer okosabb volt, mint a más üröméből kéjt ivó nyárspolgári fantázia óhajtá: nem jött vissza a tapsra s kihívásra. A «vég» azonban így is megnyugtatóan «érdekes» volt, «mert megjósolá». S Petőfi születésének egy ideig vitás körülményével, kalandos életével, szokatlan életnézetével s nagyszerű halálával ekkép egyaránt fészket ver az érdeklődésben.

De figyelemre méltó, hogy költőnk végletes tulajdonságai mellett is alapjában egészséges lélek. Alig van nagyobb lírai költő, kinek lelke «rokon ne lenne a pokollal». Kegyes életírók-

nak sok szellemességét emésztette fel nagy emberek hibáinak palástolása, vagy mentegetése. Mennyit mosták Heine szennyeseit, Byron szilaj baklövéseit! Ékes magyarázatok sietnek igazolására Leopardi pártos világnézetének; gyámolitják Csokonai könnyelműségét; szépítgetik Baudelaire és Verlaine kóros tobzódásait; enyhitik Poe förtelmes életét. Petőfi nem szorul védőügyvédre. Bármily rendkivüli is élete, kiemelkedőbb mozzanatai mégis belleillenek az átlag polgárerkölcsi felfogás kereteibe. Amit a kóbor diák mulasztott, jóvá teszi benne az autodidakta s végre is megbizható állást töltve be, házas élettel végződnek szerelmei. Egészséges a humora, tréfája, lelkessége; szeplőtlen a szerelme, meghitt a barátsága; és bár kivételes, de ép honszerelme. S költészetében még egészségesebb. A «szentegyházba» lépve sok különcködését künnfelejté; «hóbortos» eredetiségei lehámlottak a múzsa csókjára.

S mily bátor volt életben, költészetben egyaránt! Ahol mindegyikünk meggörbed, ő mint katona is sugár, páncélos, törhetetlen. A tömegemberre mi sem hat annyira, mint a kockáztató bátorság, mert a legkeményebbünkben is szunnyad valami a szófogadó «jó» fiúból, a ványadt fogú bestiából, ki érzi satnyaságát. Már a dajka szabályozza csemetekorunk étrendjét s szoktat

az akaratlansághoz. A gyerkőc egyebet sem hall a «nem szabad»-nál; a nevelő erkölcsi leckéiből engedelmesség a tanusága a sihedernek; az ifjúnak dicséret jutalmazza simulékonyságát, az élet okosnak mondja engedékenységét s a föllebbvaló «jó modor»-nak dicséri szolgai alázatát. Egész nevelésünk az egyéni akarat megfojtására tör s az «állatot» addig veri bennünk, mig az ember is velepusztul. S lesz belőlünk «jó lélek», türelmes bárányka, lapuló, hünyász, békés ember. Annál meglepőbb, ha találkozik aztán egy Petőfi, aki a szelidítések dacára is ki meri mondani a súlyos szót: «akarom». Akit nem láncol a «mit szól hozzá a világ?» Kit nem nyom tekintélytisztelet, de lázadón, tüntetőn dörgi el nézeteit a megszeppent hatalomnak. Klapkának így ir: «Hadügyminiszter Úr! Ön nem tartotta elegendőnek az én becsületszavamat bizonyos dologban; ön föltette rólam, hogy kineveztetés nélkül viselem az őrnagyi ruhát; ön csak orvosi bizonyitvány mellett akart szabadságra bocsátani s ön megtiltotta, hogy ne irjak stb. Uram! Ezek oly dolgok, amelyekért békés időben személyes elégtételre hivtam volna s tán lelőttem volna önt, mint a verebet, mert én meglehetősen lövök; most azonban, miután nem magunkkal, hanem az ellenséggel kell küzdenünk, választottam a második

utat, melyre hazafiságom ösztönzött, némán szerényen ott hagytam azon hadsereget, melynek minisztere nem hisz saját tisztjeinek becsületszavában, holott pedig az elfogott svarzgelb tisztek becsületszava is érvényes.» Hogy igaza van-e? Lényegtelen. Tapsolunk a bátorságnak, mely mögött az önérzetes meggyőződés ily duzzadó ereje érzik.

S ne feledjük, hogy e tulajdonok szokatlan fokú őszinteség rámájába foglalvák. Nem azért őszinte, mert mindent úgy beszél el, mint megtörtént, de mert mitsem hallgat el a történtekből. Fia születéséről és szülői haláláról, nélkülözéseiről és mulatságairól épp oly megbízhatóan értesít, mint ahogyan elmondja, kit ostromol szerelmével, ki csalta meg, ki gátolja házasságát. Ha más költő ekkép ajánlhatja könyvét az olvasónak: «íme, nemesebb föllángolásaim gyűjteménye», ő e szavakkal mutathat könyvére: «íme, életem». Nemcsak életét, halálát is előre elbeszélte. Megadatott neki a vates látása, szeme előtt széthull a jövendő függönye s világosan nézi a forradalmat, halálát, dicsőségét; sejtése eleve föltűzi fejfájára sötét lobogónak az eldobott özvegyi fátyolt.

De nem minden mezetlen test gyönyöre a szemnek; a lélek is csak úgy szép őszinteségében, ha olyan, mint az övé. Petőfi leplezetlen

nyiltságában kiválóan szeretetreméltó. Rossz, de jellemző kifejezést használva: minden jól áll neki. Látszólag jelentéktelen dolgokat érdekessé varázsol előadásmódja eredetisége; egyénisége rokonszenves taglejtéssel mintegy kihajol költeményeiből. Képzelme vizében gyönggyé nemesedik a kavics, mint Eldorádóban. Költői egyénisége egészében olyan, mint emberi valója: megragadó, egyetlen, évszázadok speciális terméke. Költőbarátja Arany öregen született; ő fiatalon halt meg s fiatalon él eljövendő nemzedékek emlékezetében. Ifjúságunk nevelője; eszménye; aggkorunknak a multból visszacsillámló szép emlékálma. «Nem ismerek nálam nemesebb gondolkodásu embert», mondá magáról s valóban úgy érezzük, hogy ha Mórosz helyzetébe kerül, életünket örömmel tesszük kezébe. Vannak ismerőseink, kikkel naponként találkozunk. Szomszédaink, kiknek sorsa érdekel. Futó pajtásaink, kiknek mindig van mosolya számunkra. Mik ők hozzá képest? Petőfi kilép a multból s közelebb jő szívünkhöz mindannyiuknál, kikkel együtt élünk. A hű barát ő, aki nem csal meg bennünket. A makulátlan, aki mellett jobbak leszünk. A gyöngéd. A tiszta. A nagy Költőember! Hányszor vonatkoztattuk rá Dante Statiusának óhaját: «Óh, ha akkor élhettem volna, mikor Vergil, még szívesen

vezekelnék egy évet e helyen!» Emerson is eladta volna mindenét, hogy útra kelhessen, ha valami bűvös mágnes rámutat a házra, ahol a nagy ember lakik. Eldobva mai életünk kényelmét, találmányok kincsét, tudásunk összegét: ki ne kívánkozott volna vissza Petőfi hevülő századába, hogy a géniusz lángja közvetlen sugarazza be lelkét?

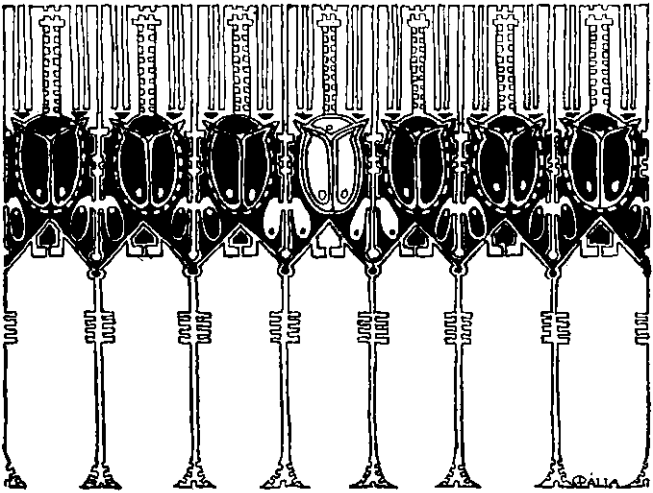

II.

Petőfi költői pályáját 1842-től szokás számítani. Így óhajtotta ezt a költő is, ki az előző évek verseit kihagyta gyűjteményéből s ugyancsak bosszankodott, mikor a pápai Képző Társulat «Tavasz» c. zsebkönyvében «szives volt egykori iskolai gyakorlatait saját neve alatt odaiktatni». «Fogadja alázatos köszönetemet a

tisztelt társaság e lovagias, gyöngéd tettéért» — írja gúnnyal — «iráltai hálából a Tavasz második füzetébe majd összeszedem katona-koromból megmaradt alexandrinus verseimet; úgy hiszem, szívesen veendi a t. társ., miután azok még rosszabbak, mint melyek most jelentek meg». (P. Divatlap 1845 január 16.)

A költő önbírálata helyes volt. «Zsengéi» Csokonai Vörösmarty és Bajza hatása alatt «szerkesztett» versek, «küzdő gerjedelmek, fény, homály, csapongó vágyak és remények tarka serege». De ha a költő szempontja jogosan tagadta meg őket, nem méltatlanok az irodalomtörténet figyelmére. Mathisson és Bajza hatása ugyanis nagyrészt külső: az akkor divatos fénytelen szólamokban s a stíl modorosságában nyilatkozik. A versek alaphangulatát: a fájó «kesergést» a kóbor költő-diák nem tőlük, hanem a «kegytelen végzet»-től örökölte. Nyomorát ugyan még nem találja elég költőinek, hogy egész költemény tárgya lehessen; a szerelmi és baráti dalok egy-egy verssora azonban észrevétlenül is intim panaszra nyitja ajkát s árulón zokogja ki a vallomást, hogy könnyeit insége buggyantotta szemébe. A költő alig 15 éves s már «keserves sor»-ról beszél, melyet csak Emma gyönge karja feledtet. Ma'i Petrics Somát bíztatja:

Zengj! Ha dús volnék, aranyat fizetnék
Bőven én neked dalodért; *de sorsom*
Nem kegyel. Csak vers, mit az árva ifju
Nyerhete tőle.

E jól gördülő sapphói sorok után 17 éves korában jambusban «nyögel a panasz kesergő ajakán», mert hiába! «nem lágyul a vad végezet!» Az efféle elégikus hangokat az életírók adatai bőségesen magyarázzák s így indokolásuk helyett figyeljünk egy másik hangra, mely élénkebben üti meg a fülét s biztatóbban csendül. A 17 éves költő «Az őrágyhoz» c. költeményben fogadalmat tesz a «durva faalkotmánynak», hogy sohasem feledi, mert «leggyönyörűbb álmit kebelén álmodozá, mikor az inség éje boronga körüle». Egy másik költeményben (Dalforrás) üres hordóhoz vágja lantját, mire a hordó, mely telten néma volt, «felhangzott». S a tanuság? A költő is csak üres gyomorral énekelhet ihletetten.

Éhezni kell, éhezni hát
Ki költő lenni vágy;
Éheztem én is — s folyt a dal
S enyém a myrtuság.

Íme a későbbi Petőfi bátor álmainak s életfentartó humorának első gyügyögése, mely már is fölényesen kacag bele sorsa diszharmó-

niájába. Tudjuk, hogy pályáján «leend ok sírni még», de aggodalomra nincs ok. Elszánt ifjúval van dolgunk, ki már 1839-ben fitymálva vágja oda a dystichont:

Hasztalanul vágyasz vad sors kinozni, nem érzem.
Nincs szivem. A haza s a lányka s barátnak adám.

Hathatós rajzát kellene adni költőnk nélkülözéseinek, hogy kellően felbecsülhessük a lelki erőt, mely «az ölő vad kínok örömtelen ifjával» oly merész szökeléssel iramodik át a melankólia süppedékein. Ha ismerte volna Goethe «Memento»-ját:

Kannst dem Schicksal widerstehen
Aber manchmal gibt es Schläge;
Will's nicht aus dem Wege gehen,
Ei! so geh du aus dem Wege, —

bizonyára újabb lendületet vett volna ellenszenve a német költő iránt. Aki «inkább betöri fejét, semhogy meghajtsa derekát» (S. K. emlékkönyvébe) életbölcseletének könyvéből már 18 éves korában kitépte a meghunyászkodás lapját. «Bár toronnyá nő a hullám . . .»

Mit nekem hab, mit nekem vész,
Én nem félem haragát;
Kebelemnek pusztaságit
Száz vihar rohanja át.

E sorok «Zivatar» c. verséből valók s jelentőségöket emeli, hogy egy évvel később, 1842-ben

ismétlődnek «Bujdosó» c. átdolgozott költeményében.

E fogyatékos szemelvények is alkalmat adnak a következő pár megjegyzésre. Petőfi zsengéi és későbbi költeményei között látható kapcsot képeznek a közös vonások. A vergődő diákpoéta ereje mondhatlan nyomorában sem lankad; kemény ágyát színes álmok selyme takarja: a jövendő jólét, fény, dicsőség. Fel-fellázadó fájdalmai tüzét már ekkor oltogatja a humor aranyesője. Rongyaiban is királyfi, büszke sejdítésével annak, hogy «első rang vár rá az isten után». Szívét a «hazának, lánykának s barátnak» áldozó (mintha csak a «szabadság, szerelem» jelszónak hallanók kezdő etudejét) s képzelmének később is ezek a mozgatói. A nagy Petőfi egy-két egyéni vonásának serkedése hallszik itt; gigászi elemek embryo alakban.

S a versek esztétikai értéke? Említettük, hogy gyarlók s a kritika eddig követte a költő példáját: jóindulatú mosollyal söpörte le őket a megemlékezés lapjáról. Pedig a seprűbe drágakő is akadt, csiszolatlan, parányi, de helyenként csillog s van benne valami a jövendő költőből. A költemény címe «Örök bú» s Dunavecsén termett 1841 április 24-én. Érdemes rá, hogy figyelemmel olvassuk.

Tódul a felleg; barna éjbe vonja
A látkört, búsul a sötét vidék.
Sötét e szív is, hű szerelmem honja,
Reá a bú gyászfátyla szöveték.

Nem birva terhét, a felhő könnyekre
Fakad s a rózsa gyüjti gyöngyeit.
Megtelt e szív is, könnyeim peregve
Áztatják arcom hervadt díszeit.

Szinekkel tarka ékesen szivárvány
Ragyog keletről, szép derű jele
Borúm örök, hajh, lánykám nem mosolyg rám
Szivárványként, hogy földerítene.

A nyelv még Bajza iskolájának szinehagyott szólamán épül s a spondeusoktól görnyedő sorok lomhán vánszorognak a megkötött formában. A képeket azonban a nagy költő leltára adja s érdemes megfigyelni a művészi eljárást, melyet szerkesztésök szemléltet. Hasonlat és hasonlított párhuzamosan vonulnak végig a három versszakon. A három hasonlat azonban nem külön tőből fakad: egyből hajt ki s ezért *fejlődő*, mint maga a gondolat. A fokozat ez: felleg, eső, szivárvány = bú, könnyek, mosoly. Közben a kép mindkét fokozatának egy-egy tagja van még: a sötét *szív* olyan, mint a búsuló *vidék* s az *arc hervadt dísze* könnytől harmatoz, mint esőgyönggyel ékes *őszi rózsa*. (Épsé-

gét rontja a képnek, hogy nem osztatlan: a szív előbb vidékhez, majd felhőhöz hasonló.) Az utolsó versszak erejének fokozására a költő a hasonlatba ellentétet lop bele, mely azzal kíván hatni, hogy a logikai sorrend parallel folyását megtöri: a sötét vidékre vígasztaló a szivárvány ragyogása; a szív borúja hajh! örök, nincs derítő mosolya. A költői stílusnak e módja ma kissé elnyűtt: mintegy előre látjuk a tetőt, melyet a költő az épületre rak. A mult század olvasójára azonban e fejlesztés még frissen hatott s Petőfi gyakran él vele. Hogy határozottabb legyen e megjegyzések értelme, idézünk egy másik költeményt, melyet a költő 1845-ben irt. A két költemény szerkezetének vizsgálata itt szemmel láthatólag érzékelteti, hogy az «Örök bú» c. versben a 18 éves költő, hogy nő fel az érettebb művészhez.

A letarlott, megsárgult vidéken
Szomorúan ül az őszi köd . . .
Mult időmnek szomorú emléke
Őszi ködként ül szivem fölött.

Feljön a nap fényes arculatja
És eloszlik a szomorú köd . . .
Fényes arcod megláttam leányka
S világosabb lett szivem fölött.

Óh de lányka, úgy ne tégy, mint a nap,
Mely azért veré el a ködöt,
Csak azért, hogy tisztán lássék: milyen
Hervadás van a világ fölött.

A két költemény szerkezete azonos s az utóbbinál csak a végső versszakban érzünk zökkenőt. A költő feláldozza nyelve erejét, hogy főgondolatát az utolsó sorba szoríthassa. A hasonlatban így több a fordulat, újabb, váratlanabb. A három első sor azonban vértelen, szókötése puha, nyúlós, prózának is erélytelen. Költőnk nyelvéről azonban más alkalommal szólunk; most csak arra törekedtünk, hogy egy-két öltéssel szorosabbra varrjuk a viszonyt, mely lantos diákunkat a nagy költőhöz fűzi.

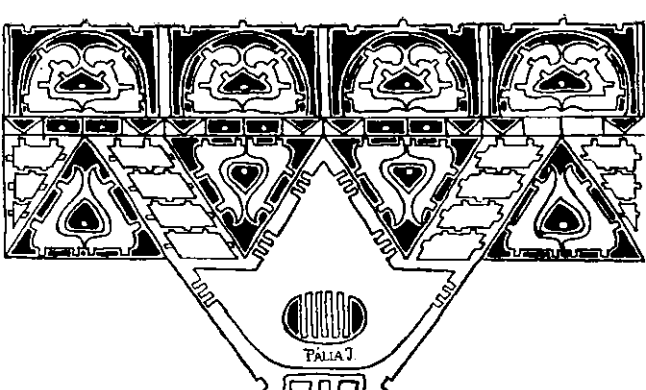

III.

A mondottakból tévedés lenne azt következtetni, hogy költőnk «tenger mélységéből» villámszerűen bukkant ki hódító fegyverzetével. A verset élvező olvasó nem sejti, hány elszakított vers — egy-egy életétől fosztott spártai csemete — mennyi munka, könny lappang kész remekművek mögött. Petőfi gyors ugyan az alkotásban, de élte végéig fejlődik s természetes, hogy pályája elején Pegazusa, «melyen a napsugár hanyatt esik», nem minden «kövön és

árkon» surran át egyforma biztossággal. Különösen a 40-es évek derekáig tűnik fel az ingadozás nem csak verselési gyakorlatában, de művészi ízlésében is s ezért osztotta Gyulai két részre költőnk pályáját: 1834—46-ig s innen 1849-ig.

Lord Byron hősének sötét vallomását Petőfi az 1842—43. évben bizvást magáévá tehette volna: «Az életben mit sem lelék olyat, mi meggyűlöltté tenné a halált.» Ez időben írt verseinek jó részéből feltör a halálvágy siralma; a költőnek egyetlen óhajtása, hogy «feküdjön minél elébb a föld alatt». Kedélye alapjában egészséges; szomjas életösztöne boldogságért eseng. De a nyomor! Az inség! «Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csataterén; régi szép napok emlékei, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysipításai közt dalol féltébolyodottan múzsám, mint az elátkozott királylány az óperenciás tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek.» E sorok nyugodtabb idők hangulatából valók, de békéjöket fölverte a kinos emlékezés.

A sors azonban csak az egyik teher, mely Petőfi vállát nyomja. Egy másik poggyász is köti léptét s ez Bajza időmértékes tanácsaitól súlyos. A fiatal költő korán megérzi, hogy lelke

magyar ritmusban zengőbben érvényesül. De jő a szerkesztő úr tiszteletreméltó levele s ha már eddig is «lángérzemények keltek dalszárnyon» s pattogó trocheusokban nyert üdvöt a «mámorok homálya»: most valóra válik a mértékbe vert népdal, «aligha sikerrel». Az utóbbi kifejezés költőnk leveléből való s beszédes példája, mennyire Bajzája volt ő magának már ifjabb éveiben is. Valóban, a «Távolból» nem népdal s a költemény több szólama a régibb költői iskola téglájából épült. De a gondolat fejlesztése, az érzelem igazsága és bensősége más Petőfié s első költeményei közül egyike a megragadóbbaknak. S ha a tétovázó ifjúkori kísérletek között is akadtunk lombos fára, mely sudarával felkívánkozott a költő érettebb korába: az e korban «vágott» verseken szinte hallik a mintaképek halódása, pusztul a «régi istenek» varázsa s a költő mind hevesebb mozdulatokkal hántja le magáról idegen szólamok köntösét. Csakhamar elibénk áll a fiatal Petőfi, a sallangtalan, a nép fia, egyénisége gazdag kellemével. Az ab ovo lírai költő, kinek az őszinteség volt pólyája s mezítelen lábbal lép be a költészet szentegyházába.

S milyennek látja most a világot, az embereket? Hogy hangolják lelkét az élet jelenségei? Petőfi életfilozófiája született lírikushoz méltó-

képen az alanyiság superlativusa. Említettük, hogy életkörülményei siralmasan indokolják lehangoltságát. Ami másnak kedvetlenség, ború: nála pusztító fergeteggé magasodik; világgyűlölet villámai égetik sebhelyessé lelkét. De egy pillanat — s szivárvány ragyog egén. Lerázza kullancsbarátját, a nyomort s föllép a jókedv hegyére, derülten nevetve fájdalma kísérteteit. Mondják, társaságban gyakran volt zárkózott s csak meghitt körben nyíladozott kedélye melengető varázsa. E vonás mitsem mond; közös a legtöbb nagy emberben s természetességét mélyen érzi, ki csak egy fokkal különb az átlagembernél. Hogy töri derékon kedvét ennek kalmárérzése, egy törpe szó, oktalan kacaj, szószátyár dőreség! Nagy ember ritkán van ott a társaságban, melyben «jelen van». Jó lelkek ilyenkor meglepetve kérdik: e bús ember írná a mulatságos dolgokat? Kétségtelenül ő. De nem veletek volt az íráskor, a múzsa mosolya vert szikrát szellemén,

> . . . . hű vígasztalója, társa
> Míg tartott hosszú, kínos bújdosása.

A vidámság magában is félszeretetreméltóság s költőnk melankoliáját igazán hamar pirosra festik a gondtalanság tündérei. Bordalaiban «érezhetjük leginkább a költő fékezhetetlen jó

kedvét, azt a kedélyi mámort, melyben az elmult évek szenvedései által lenyügözött lelke kitombolja magát örömében azon, hogy most kellemesebb viszonyok s jó barátok közt az élet élveinek némi birtokába jutott», irja szerető életirója Ferenczy Zoltán. A bordalok költője valóban szikrázó, nagykedvű dalos fiú, színig tele heje-hujás szilajsággal. Hangja felszökken a csendes tréfálózástól a dáridós ujjongásig; tort ül meghalt fájdalmak temetőhelyén; megújhodott lelkét nótázva himbálja a feledés dionysosi mámordajkája. Kinek oly dúsan patakzotta könnyét a nyomor és ifjonti «szerelem»; íme örömében is roppant, végletes.

Olyan öröm sincs
Milyen az én örömem.
Óh mikor én örülök
Keblem egy édeni kert
S rózsa e kertbe szivem.
Napsugarakkal,
Tarka lepékkel
Játszik e rózsa
S zeng körülötte
A csalogány.
És jön egy angyal
És leszakítja e rózsát
S illeti csókkal
S keblire tűzi
S véle az égbe röpül.

Igazi nagy költő mintegy finomabb érzékszerve a társadalomnak. Szeme mindannyiunkért lát. Fülének hallhatóan dobog az egyetemesség szívverése. Petőfi mélyére nézett mulatozásainknak, kihallotta kedvünket s magába szívta. Öröme a mi örömünk; vigalma a mi vigadásunk; s fokozott mértékben a negyvenes évek magyarjának sírvavigadása, kinek egyik szeme mindég ott borong a «hon ezer baján» s «örüljön-e, búsuljon-e, nem tudja». De kétségtelen az is, hogy e magas csapongásban sok a fiatalos túlzás, nemcsak az ember, a költő részéről is. A bordalok hangos költője aligha születik meg a borkedvelő Csokonai és a korában divatos borénekek ismerete nélkül. Tobzódó kedve visszahatása ugyan gyászos napoknak s magyarázza költőnk végleges természete is; de nem véletlen, hogy Petőfi pályája kezdetén anakreonkodott s «itta volna meg borát az országnak». Egyik legsikerültebb e nemű költeményében, a «Szomjas ember tünődése»-ben a kompozíció is Csokonai hatására utal. Petőfi bordalai azért eredetiek, gazdagok hangulatban, pajzán élc, tréfa, humor váltakozó fegyverei költői hatásuknak. Egyik-másikban az ötlet ma már vékony erű s bágyadtnak tűnik fel: a mult század olvasója azonban élvezte őket, gyönyörködött e versek szabadosságában, fordulatossá-

gában. Hogy a szertelen életörömök különben nem legtáplálóbb emlői költői ihletének, azt az is erősíteni látszik, hogy a bordalok harsány kacagása a később mind eredetibbé növő költő ajkán szelid mosollyá csöndesül. Hallottuk, hogy két Petőfi van; az egyik ott áll a Dunaparton, a gyújtó szabadságénekes; a másik a koltói ősi kert merengő vendége. (Riedl.) E megkülönböztetéshez hasonlóan már a költő ifjúságában is kettős természetre bukkanunk; az egyik a kesergő, a «halk temető morajatlan ölébe» vágyakozó; a másik az örökös dinom-dánom dalnoka, ki «él s öleli, mi élvet ad». Az irigylésre méltó ifjúság féktelensége ez s amint nem vettük nagyon lelkünkre, mikor sírt és koporsót kért, «mélyen fekvőt a föld alatt», úgy korhelykedését se tartsuk vészthozónak. Nem vad fickó ő, csak amolyan «csendesen vigadó». (L. «Tompa M.-hoz.»)

*

A világgyűlölő Petőfivel azonban még nem végeztünk. E vonására külön gyűjtemény hívja fel a figyelmet, a «Felhők», melyek úgy tetszik Byron egéről szakadtak költőnk homlokára. Petőfi a pesszimizmus dalnoka! Mintha a «Szent-Iván-éji álom» Thezeusát hallanók: «Tüzes jég, barna hó; hogy fér meg együtt e megférhetet-

len?» Az eszményekért lángoló hérosz, az örök szerelem dallója, szabadságprédikátor, nagy, boldog álmok kergetője: Manfréd szerepében? Ki fog tűnni, hogy e «pesszimizmus» kis jajkiáltásokká törpül: a gyönyörökért rohanó hősnek csak tüske sebezte fel lábát s pillanatra állíthatta meg életölelő útján. Vannak itt bús, kétséges gondolatok, de éppen az a jellemző, hogy inkább gondolatok, mint érzelmek. A költő szeretné itt hagyni e fényes világot, melyen oly sok sötét foltot lát. Szeretne rengetegbe menni, ahol nem lenne senki, senki. Az ily hangulatban «az élet annyit sem ér, mint egy eltörött fazék». Reményeink csak azért szállnak, hogy a zord vadász: a való lelövöldözhesse őket.

A bánat? egy nagy óceán.
S az öröm?
Az óceán kis gyöngye. Talán
Mire felhozom, össze is töröm.

A lányszív csalárd folyó, melybe sugaraikat veték az égi csillagok... Ki ott mennyet keres, elnyelik a habok. A költő szíve földalatti lak; az öröm sugara csak azért pillant bele, hogy lássa a szörnyeket, mik ott tanyáznak. A föld meg fog fagyni végre, megfagyasztják a jéghideg szívek, melyek benne s beléfekszenek.

Fölösleges a szemelvények folytatása. Mindenesetre csüggedt, komor hangok egy 23 éves ifjú ajkán. Rossz órák fanyar gyümölcsei. Gondolatforgácsok egy lángelme műhelyéből, miket tán maga is elvet, ha nem divatoz a világgyűlölet. Mert a költő is kijózanul, ha rátekint társaira:

> Én is gyülöltem . . . volt okom reá.
> De amióta e bitangokat
> Láttam, mint vágnak Byronképeket
> Azóta gyűlölségem megszakadt.

Ismételnünk kell a gondolatot: Petőfi epikureizmusa és pesszimizmusa egy tövön fakad; fiatalos lelke végletességén. Szíve vére hamar felforr, «mint boszorkány üstjében a bűvös víz» s gyúlt képzelete ekkor «mint meteor fut át a világon». Lelke szálfinom hangszer, néha a sors gyöngéd érintésére is sikongva rezzenő. De mint a Bordalokban sok a túlzás, itt sok az erőszakolás is. Költőnk néhol igazán «gyermekes támadásokat intéz az emberiség és világ ellen» (Gyulai), koronként dagályba, ritkán nyerseségbe csap. A Felhők gondolati költemények s Petőfi — az érzelmek hőse. Petőfi ifjú, egészséges szemének még erős a bölcselet szemüvege s a pesszimizmus nagy életszempontjai természetszerűleg zsugorodnak össze nála egy-egy kelletlen hangulat keserű ötletévé. S fájdal-

mát és gyűlöletét ilyenkor vagy költőileg még ki nem alakultan, azon nyersen löki az olvasó elé, vagy — miután a futó felhőnek nyoma sem maradt, — mint a Cipruslombokban, a kimúlt fájdalomban utólag kéjeleg s mintha kiéreznék, hogy a költőnek egy füzetre valót kell kipréselnie az embergyűlöletből. Így támadnak hideg, éles reflekszíók, miknek kevés az érzelmi gyökere. Jégvirágok. Ha Manfréd szól, Byron átkos élete benne sír; ha «feledni vágy»: kiáltása mint égzengés járja át idegünk. Tudjuk, hogy más vonatkozásban pár év multán «meghalni nem nehéz» Petőfinek sem, de itt jól sejtjük, hogy nem a Felhők hangja lesz hattyúdala.

S bár Petőfi költői ereje fogy, ha gyűlölet, harag béklyózza képzelmét, ha a gazdagság gőgjét ostorozza, vagy demokratikus elvei mellett agitál (Igazság alszol, E gazdag úr, Az özvegy, A férj haza jő betegen), el kell ismernünk, hogy a *Felhők*ben is sok a lángelme villanása; a rövidke versek, — megannyi finoman cizellált gondolat, — néha legmélyéből merülnek a lélek szemlélődéseinek. Költőileg különösen ott hatnak, hol az alkotás percét nem zavarta erősebb indulat; hol az élet mulandóságán, a boldogság változásain vagy hívságán borong szelíd megilletődéssel a költő képzelme. Ilyenkor még

elvontabb eszméin is tapintható érzésével való közösségök s a gondolatok sötéten csillogó bölcseleti epigrammokba jegecednek. *(Mulandóság a királyok királya).* Máskor plasztikus képet formál, melynek hangulata a lélek egy-egy finom redőjébe világít *(Itt állok a róna közepén)*, vagy meleg érzelmességgel nézi messze jövendő jelenéseit.

Szép kedvesem, ha majd az oltár mellett
Dobog felém szerelmes kebled! . . .
S ha majd körülünk apró gyermekek
Mosolyganak, enyelgenek! . . .
S ha majd fölénk a szemfedő borul
S kivisznek s rajtunk a sír domborul . . .
S ha majd hozzánk az unokák kijőnek
Szép alkonyán a sárga, csendes ősznek
S merengve nézik akáclombjainkat,
Miket fejfánknál a lég halkan ingat . . .

Mintha erősen megütött hang szállna mind messzebb-távolabb, lassú zsongással, csöndbe halkulón.

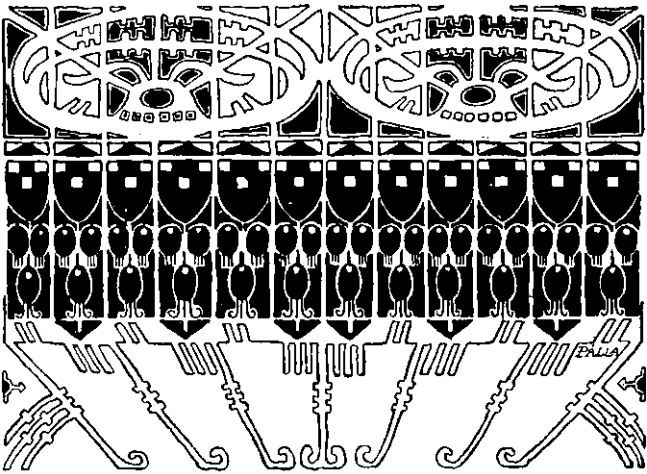

IV.

Petőfi a szerelemnek csaknem minden változatát megénekelte. Lantján külön húrt kér az epedő, édes fájdalom, a pehelysúlyú lepkeszerelem, a heves, követelő vágyakozás s a szerelem boldog hymnikus elragadtatása. Hangjának különféle szineit a költő életkora s szerelme története magyarázza. S már itt meg kell jegyeznünk, hogy páratlan hatását fokozza némileg e történet romantikája. Költőnknek nem

kellett Csokonai módjára technikai elrendezéssel fejleszteni szerves szerelmi történetet. Nem kellett, mint Himfynek, egy Lizává összeolvasztani különböző ideálokat. Petőfi szerelmi lirájának nyers anyaga is kész regény, felnőtteknek való tündérmese. Árgylus-Petőfi mohón keresi Iluskáját, be-bedalol egy karcsú palota ablakán, mely nyájasan mosolyg le rá. Csakhamar tapasztalja, hogy szerenádja lakást tévesztett s tovább bolyong. Kalandos útján végre elérkezik az «igazi»-hoz, csatát nyer a kastélyt őrző előítélet szörnyein, elragadja imádottját s királya lesz tündérhonnak.

S a sok szerelem közül melyik ihleti művészibb hatással költőnket? A birálók egyetemes véleménye, hogy a Szendrey Júliához írt versekben éri el liránk eddig meg nem közelített magaslatait. A már gyermekkorában szerelmes költő hangszerén — mint láttuk, — előbb csak kezdő ujjakkal veri a dalt homályos ösztön, siheder-szerelem. A Csapó Etelkéhez és Mednyánszky Bertához írt vallomások még mindég éreztetik, hogy nem ez a költő igazi hangneme. Bár e versek sok költői szépséget árasztanak, Petőfi későbbi híres szerelmi költeményeihez nem mérhetők. A *Cipruslombok* inkább képzelt, mint mélyen érzett élmények visszhangjai; a *Szerelem gyöngyei* is nem forró érzések alaku-

kulata; csillámait egy holdas, «költői» ábránd szórja e ciklusra.

A *Cipruslombok* költője elmondja, mit eddig «mint gyöngyét a tenger, rejtve tartogatott»: szerelmét, szenvedését. «Szigorú körülmény ajkát lezárta, hogy ne jöjjön titka senkinek tudtára». Etelka napos tekintete azonban mind égetőbben süt fel szivében, vallomást tesz s vigasztalást vár «nyájas feleletben». Idvességének megváltó keresztje nem adja meg a sóvárgott választ, «hiszen néma nyelvvel, kiterítve, holtan» fekszik a koporsóban. E hanggal indul a bús szerelmi gyászének. A költő 34 költeményben siratja kedvesét, kiért csak annyit tehetett, hogy «koporsóba ő tevé be tetemét». Keresi az éjnek hallgatag felében; midőn átlépi a temető küszöbét, fájdalmas kérdésekkel kopogtat a síron, melyből nincsen ébredés. Majd visszacseng fülébe a harangszó, látja a koporsót a templom előtt, hová «egykor vőlegényként jőni hitt». Csillag gyúl ki az égen, valami sejtés biztatja: nézd, Etelkéd e sugár! De vágya hasztalan heviti: ami fölsegítné az égbe, eltörve lajtorjája, a hit. Egyik költeményében álmát beszéli el:

Óh én nagyon borzasztót álmodám:
A földet a nap űzé, kergeté,

Kétségbeesve vágtatott a föld
A mélybe le s a csillagok fölé:

Utána a nap fáradatlanul . . .
A végtelent keresztülnyargalák,
És végre elkezdett rohanni az
Egész rendvesztett, megbomlott világ.

És e zavarban egyre kergeté
A földet a nap s vad haragja közt
Hogy kergeté hiába, megragadt
Szilaj kezével egy nagy üstököst.

S rádobta . . . épen szivemen talált;
Képzelhető mint fájt e seb nekem;
De úgy mégsem fájt, mint az, a mit vert
Bennem halálod, legszebb örömem!

Az utolsó versszakban valóban «költői» a túlzás, de a többi láttatja, hogy Petőfi képzelme néha mesterien formálja a romantika anyagát. Zilált álmainak leírásában ép oly festői, mint hallucinatiói rajzában. *Tizenkettőt ütött az óra* című költeményében kedvese fehér alakja jelen meg sötét szobájában, keresve elvesztett életét. A költőtől kéri:

«Nincs nálad?
Add vissza kérlek, hogyha megtaláltad.»
— «Óh, nincs az nálam,
Meg nem találtam
Meg nem találtam drága életed;

De hogyha az enyém kell: ime vedd!»
S átadni akarám
Tulajdon éltem,
De már a látomány
Eltünt az éjben.

A ciklus többi darabja változó hatással sírja el a veszteség fájdalmát; mint parton álló hajós a tengert, mely koldussá tevé, úgy nézi a költő a sírt, ott áll «mozdulatlan szoborként, a dombra szögzött szemmel». Leleményben e költemények nem gazdagok; tárgyuk a kedvesre visszaemlékező merengésben, a halál s a halál utáni egyesülés vágyában, itt-ott bágyadt panaszokban határzódik. Ha a költő lantja megpendül «a méla nyugalomban»:

Az nem az összes hangszernek zenéje,
Egy-egy húr hangja csak, mely ketté pattan.

Az inventio vékony ere különben a tárgyban rejlik; az érzelemnek ily csekély, a képzelettel melengetett hőfoka mellett nem aratható pompázó termést a költő dalos lelke. S érdekes megfigyelni, hogy a lohadó fájdalom alá mint gyújt új tüzet egy-egy való mozzanat felidézésével, mintha maga is érezné, hogy benyomásai halványodnak s könnye sietve kiapad. Emlékezete visszahozza a találkozás ritka alkalmait, belekapaszkodik az ismeretség gyér szálaiba,

hogy ihletet szívjon, fájdalmának alapot keressen s elhitesse magával a veszteség súlyát.

— — — — — — —
— — — — — — —

Csak egy-két gyorsan illanó
Tekintet volt beszédünk.

Tudod, ha hozzátok menék,
Te mindég úgy futottál;
De más szobából titkosan
Rám gyakran pillantottál.

S öröm volt látnom téged ott
Félig nyilt ajtó mellett
Mikéntha láttam volna az
Egészen megnyilt mennyet.

Ha távozám: az ablokból
Tekintettél utánam;
Vélted, hogy észre nem veszem?
Óh én mindent jól láttam stb.

Az előbbi megfigyelést támogatja az életrajzi adat is, hogy a költő utóbb Etelke szobáját kérte el s ott írta verseit. Kereste a színhelyet, hol frissebben érinti letünt napok emléke s a milieu is konzerválja elégikus hangulatát.

— A *Ciprustombok*ban a korán megásott sírt inkább a költő lelki meghatottsága, mint szerelme hinti be virágaival. A költőt lebírja bennök a résztvevő, ábrándos jó fiú, kinek ez egyetlen

csillaghullás besötétíti egét. Pedig e kihunyt lánghoz hasonló egy másik, derültebb fényforrás, mely szende fényével csakhamar le is szakítja szivéről a borút: Mednyánszky Berta.

A *Szerelem gyöngyei*nek is előbb hangulatát próbáljuk vázolni. Kétségtelen, e bájos költemények mögött sem tüzel erőszakosabb szenveděly. Az ifjú költőnek csak sovány falat jutott eddig a viszontszerelemből; nem csoda, ha egy nyájas szó felvillanyozza, egy tekintet hamarosan képzelgésbe ringatja. Valószínű, hogy a mint a *Cipruslombok*ban nagy része van Vachot megjegyzésének: «Etelka még Petőfi felesége lehetett volna», úgy a *Szerelem gyöngyei*nek születésénél is egy mosollyal ékes bokréta bábáskodott. Egyetlen biztató szó ezerszeres visszhanggal felel a szerelmet éhező ifjú szivben; egy napsugár virágerdőt varázsol bele; egy tekintet, «s e gyönyörre minden szó kevés». S éppen költőnk példája mutatja (Prielle Kornéliával), hogy ábrándokkal mily sebtiben népesül be a költő lelke egyetlen dal hallatára, ha a dal a költőé. A *Szerelem gyöngyei*nek kecses szakain valami érzékiségtől ment, szűzies hímpor csillog; sima soraiban egy még csak ébredő szív andalog. Gyermek-ifjúságunk rózsás kora ez, mikor a birás vágya csöndesen szendereg s álmát nem zavarják fel bohó sóhajtásaink.

Meg-megcirógat a halálvágy, mint az ifjú Leopardit s érzésünk zöldségét ép az jellemzi, hogy életadó hivatásával ellenkező végletbe szédül: a megsemmisülés vágyába. Ilyenkor ki ne ismételné mély meggyőződéssel a költő szavát:

Oh, leányka, ha te nem szeretsz is
Engedd meg, hogy szerethesselek . . .

A szerelemnek e férfiatlan, holdvilágos kora okozza, hogy a *Szerelem gyöngyei* hellyel-közzel kissé édeskések, divatlap-ízűek. Fokozza e szirupos hatást a sok «Lányka», «Óh de lányka»-féle kérlelés s az egész sorozatnak az egy alaphang mellett némi monoton jelleget ad az is, hogy az egész ciklus egy mértékben irott. Hogy a költő a valóságtól mily messze száll be a képzelet birodalmába, mennyire «elméletileg» bánik érzésével, azt elárulja, midőn vallomásai közé ily sorokat ékel:

Életem most egyetlen kívánság;
Megnyerhetni lányka szivedet!
Néha mégis csaknem azt óhajtom:
Vajha ne szeretnél engemet.

Azt hiszem, hogy sorsom a tiéddel
Összekötni vétek volna tán;
Az enyém oly boldogtalan, oly bús,
A tied oly boldog, oly vidám.

E szavakban több a 22 éves ifjú gondolkodásának galantériája, mint szívének hevülete. Továbbá: a lányka csillagja a költőnek s senki sem tilthatja meg, hogy ha keblére nem tűzheti is, szemeivel ne kisérje legalább *(Szép vidéknek szépséges leánya.)* A nem viszonzott szerelem ijesztő rém, «de kit annyi rém gyötör, szivének könnyű lesz ezt is megszoknia.» *(Megteremtéd lelkem uj világát.)* Csakugyan, «hónapok multával» megpendítve lantját «nem pazarolja leányra dalait, érzeményeit» s a *Szerelem gyöngyei*ben már-már «végtelen tengerré áradó» viharos érzés csakhamar úgy elül, hogy a költő szivárványos lelke Nagy Zsuzsi csókja édességét «bár rég volt, még most is» érezi. (Elváltam a leánykától.)

S mégis, a *Szerelem gyöngyeit* részben ép e fiatalosság teszi kedvessé előttünk. A költő öntudatlan, boldog nagyzásában egy ábrándot nyújt át «örök» szerelmi füzérül kedvesének s hódolatában, gyöngéd udvarlásában egyéniségének több szeretetreméltó vonása bontakozik ki. A rábeszélés, megejtő hizelgés képeit rózsákként dobálja kedvesére; felcicomázza mindennel, mi ékes, igéző s a *Szép vidéknek szépséges leánya* a multak távlatában mint valami tengeren túli kacér kis hercegnő tűnik föl, ki felé a dalocskák apró csónakokként lebegnek, nyájas

szerelmi üdvözléssel. Leleményben is gazdagabb e gyűjtemény a *Ciprusliombok*nál. Csinos gondolatok, melyek ereje néha ódai szárnyalásra kap *(Ha az Isten)*, váltakoznak vonzó ötletekkel s az érzelmek zajtalan hullámzása tompított hangon ér fülünkbe, mint egy Schumann-ábránd. Általában az egész verssorozatot valami szeliden mélázó, érzelmes hangulat fonja át; a képek és hasonlatok repkény módjára csókolják körül a becézett «lányka» nevet.

Más a hangulata a Szendrey Júliához írt költeményeknek. Az érzések itt elhagyják a kimért modort s türelmetlenebbül kopogtatnak az imádott sziven. Már a formák változatossága is arra figyelmeztet, hogy a költő nem ér rá egyenruhába kényszeríteni érzelmeit; mindenik a hozzá illő mezben jelenik meg. Az első költemény *(Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe)* még diszkrét, allegorikus fátyolba burkoltan céloz a «titkos sejtelemre», mely a költőt «napkeletre» vitte. A következő versek a népdal hangján amúgy magyarán kimondják a nagy szót; a költő szinte diadallal ünnepli, hogy újra szeret. A népdalok után a remény és kétség váltakozó érzése, majd a csalódás *(Álmodtam szépet, gyönyörűt)* bánata ékesszóló elegiákba sírja könnyeit s e versek átlátszón mutatják a költő eleven fájdalmát.

Úgy hull reá egy szebb idő emléke
Mint sirhalomra a tépett virág.

De a csüggedés muló. Júlia, «bár a végső pillanatnak hagyá megfejtését a drága, szent titoknak», gondoskodik róla, hogy a költő «újra éljen» s álmodni sem tudjon oly szépet, «mint amilyen szép most előtte az élet». A viszontlátás boldogsága, a válás keserve, a távollét aggodalmai, a szerelem összes kéje és gyötrelme szines panorámában mutatja be az olvasónak a költő belvilágát. S a mikor «birja végre Juliskáját»: a boldogság mennyei elragadtatásában képzelme heves kitörésekben ontja képeit az ódai fennség magasáról.

Említettük, hogy e változó formák a költő tárgyaihoz simulnak; s valóban, a Juliával fűzött viszony élményei szerelmi lírájának legbővebb anyagát adták. E nagy skálájú érzéseket mind való események váltják ki: a költő nagy nehézségekkel kiküzdi magának imádottját; a kalandos élet után családi tűzhely enyhe fogadja; rövid nyugalom után csatába megy s a búcsú percei mélyen megilletik; a csatában a kis otthon lebeg szeme előtt, «folyton nejére gondol,» (Gyulai) majd fia születésekor visszatér: mind e körülmények gazdagon húrozzák fel lantját s érdekességök nem kis nyomatékot ad a költeményekből kiáramló hatásoknak.

S milyen e szerelem hőfoka az esztétika mértékénél? Érintettük, hogy a költő érzései mily türelmetlenül, szinte dörömbölve ostromolják a leány szívét. «Csak ne lenne olyan szenvedélyes!» írja Júlia is naplójában. Valóban, Petőfi szerelme lírájának vezérsajátsága a szenvedély ereje. A legtöbb költőnél higgad valamit az érzelem; az indulat veszt erejéből, míg költeménnyé kristályosodik. Petőfi azon melegében formálja versekké érzéseit s innen van, hogy rajtok izzik a hő, mit szívéből hoztak. Ezért is oly elevenek, frissek, mint a ma nyílt virág; meggyűltek könnyel, élő fájdalommal: ha kifacsarnád a verssorokat, könnyeznének. S éreztetik az alkalom zamatját is. Péterfy Jenő szerencsés szavát használva: rajtuk van a «pyschologiai datum» nyoma, mely elárulja, mily benyomások alatt, mily hangulatban, minő körülmények között keletkeztek.

A lélektani vizsgálatnak szemet szúr az is, hogy költőre nézve elmult az idő, mikor a «ha te nem szeretsz is, csak én szerethesselek» gondolatában kielégülést nyert. A szenvedély viharzó energiájának és igazságának beszédes jelvénye a törekvés, mely a viszontszerelemben ép oly fontos elemét keresi a boldogságnak, mint saját érzelmeiben. «Ha szavaid megfontolom, szeretsz engem, azt gondolom». «Ne

alamizsnát, üdvösséget adj!» «Nem merem hinni, hogy szeretsz.» «Szeretsz tehát kedves szép angyalom?» «Mondd hogy engemet szeretsz. És ez a szó életemnek Egy új teremtője lesz.» Az ilyen sorok a Júliának írt költeményekben gyakoriak s ha a költő most még csak a földi szerelem teljességét kívánja bennök, később, *Szeptember végén* e viszontszerelem sóvárgása a síron túli hűség vágyává mélyül. A költő természetét jellemző szilaj, perzselő szenvedély ez, «fut, mint szilaj ló, lelke rája van kötözve s pályája mindég sűrűbb rengetegbe vesz». Költőnk érzése általában túláradó s mégis egészséges indulat. Fa, melynek gyökere az érzékiségből szívja nedvét; ágai az erkölcs romlatlan magasába nyúlnak; lombozatában «varázsének» zeng, tiszta, bűvös hangú, «mely le a sziveknek fenekére s föl az égbe hat».

De csalódnánk, ha csak a szenvedély zajlását hallanók ki Petőfinek e költeményeiből. Geniális udvarló módjára meg-megváltoztatja a társalgás zengő hangját; kedveskedik egy-egy lelkes bókkal, dicséri szerelmese szépségét, a piros orcát, piros ajkakat, barna fürtöket, barna szemet. Szépségénél csak lelkét szereti jobban: «Mennyi lélek, istenem! Óh, ha birhatnám e kis lányt, ezt a lelkes kis leányt! . . .» Ő a «nagy világnak legnagyobb gyémántja». Most megesküszik,

hogy e szerelme az utolsó, majd szeretetreméltó hetykeséggel kérkedik, hogy a szerelem neki «rózsafán kis madárfészek, melyben vígan fütyörész . . .»

S ha feldúlja a fergeteg,
Odább szállok, mást építek.

Itt a világfit adja kedves kacérkodással, ki a «hölgyektől nyert csókokat» számlálgatja; máshelyt «nincsen leány, ki lelke röpülését követni birná» az «ősi vár tündérén» kívül. Most ábrándosan emlékezteti kedvesét egy kerti találkozásra, mikor e naiv szókat ejté: «Ha most itt kővé válnánk mindaketten»; másutt enyelgő önhittséggel reméli, hogy a szép kor felé, mely összehozza őket, Júlia «szép szeme is gyakran tekint». Végül azt a vallomást teszi, mely Petőfinél a legnagyobb szerelem mértéke s egyben érzelme tisztaságának nemes adata:

Szeretlek én oly igazán
Mint engem az édes anyám!

Látható, hogy költőnk a női szív závárát nem egy kulccsal nyitogatja; hol tréfával, hol kesergéssel, hol ékesszólással ostromolja a várat. Szíve — «alig fér meg benne az indulat» — hamar feltörik s a patakzó érzelmek fölvéve

a rím, rithmus szárnyait, mint Amorettek hízelgőn röpdösik körül Júlia szívét.

«Petőfire házassága rendkivül hatással volt; kielégítve szerelméről szőtt álmait, ódáiban és elégiáiban az ifjúi lelkesülést férfiasabb, mélyebb érzelmek váltják fel», irja Gyulai. A koltói szép napok «csendes élet»-e, mikor nincs más gondja, mint «nézni a hajnalt, az alkonyt és felesége mosolyát», valóban alkalmas volt rá, hogy a költő komolyabb szemlélődésekbe merüljön. A boldogság birtokában elégülten nézi zimankós multja nyomorát, mikor olyan volt, «mint egy vándorló, leveletlen őszi fa». Az itt irt költemények közül hangulatosságával kiválik a *Beszél a fákkal a bús őszi szél . . .* című, melyben a családi idyll csöndje s a költő véres látomása művészi egységbe forr. De néha ép a boldogság tetőpontján érint hűs fuvallata a gondolatnak, hogy minden mulandó s igy örömeink is. «Elhull a virág, eliramlik az élet», mely csak annyi, mint «futó felhőnek árnya a folyón, mint tükrön a lehellet». A költőt titkos hang szólítja, mint a nagy rómait: Gondolj márciusnak idusára! A boldogság ifjú Cæsára meghallgatja a balsejtelem szavát, költészetünk egyik legbefejezettebb lirai remekébe önti borulatát, melynek pszichikai hatását fokozza a jóslat teljesülése. A költemény *(Szeptember*

végén) szépségét dolgozatunk más helyén érintjük, itt csak a hangulatra mutatunk rá, mely a költő napfényes óráit is gyakorta vonja be felhőpalástjával. Az Arany Jánosnál írt költeményben is érzi, hogy a nem zavart magány öröme csak futó vendég nála, «oda való ő a csatatérre». Majd a jövőből ismét a multba téved, mikor «kifáradt, gyöngült lábaival gázolá az országúti sárt». *Egykor és most*! . . . Petőfit a jelen jólétében általában gyakorta kisérte a mult és jövő;

S míg jobbra-balra nézesz
Ellopják hirtelen
A szép virágot, melyet
Eléd tett a jelen.

Ki annyi energiát pazarolt az életcsatában, a boldogság teljes élvezéséhez szükséges energiából is vesztett valamit. De azért a «jelen szép virága» is ujólag küldi illatát lelke legmélyéig. Ilyenkor úgy véli, «örök tavasznap mosolyog le rá»: felesége szerelme, mely kikelti benne a «sírontúli élet hitét» is, mikor kedvesével majd mint ágról-ágra a csalogánypár, csillagról-csillagra szállnak . . .

Vagy mint két hattyú
Ringnak szeliden
Az örökkévalóság tengerén.

Megható, mint fogódzik bele a költő a boldogságba, midőn az erdődi fák alatt emlékezik a két év előtti mosolygó őszi délutánra; «még csak gondolatban élvezte akkor mennyországát».

Maradjunk még itt, légy mellettem . . .
Hol úgy búsultam egykoron,
Hagyj engem itt most elmerengnem
Végetlen boldogságomon!

Éledő emlékek hullnak szivébe *(Ti akácfák a kertben)* majd ismét a jelen gyönyörűségétől ittasul mélázó lelke *(Három madár)* s egy ily lelkesült pillanat ihlete adja ajkára a szerelem nagy himnuszát *(Minek nevezzelek?)* mely méltó lenne lenne rá, hogy betűi csillagokból varrtan a szerelem apotheozisaként világoljanak le ifjú szivekbe.

A szerelemnek nálunk Petőfi a legnagyobb énekese. Szépség, igazság lakik dalaiban. Elömlik rajtok az ifjúság kelleme, édes varázsa; zengni fognak, a meddig magyar sziv szerelemtől dobban. Előtte — csak félénk csengettyűszó, mely egyes rétegek számára csilingel; utána — az ő visszhangja. De ő ott áll korában, egyedül, toronymagasan. Hangja a harang mély szava, mely a nagy összességet hívja imára.

Eszünkbe juttatta Catulle Mendes meséjét, melyben valami gonosz tündér kitörölte egy

város lakóinak emlékezetéből e szót: «szeretlek». A szerelmesek hiába adtak egymásnak találkát rózsalugasokban: az elvesztett szó boldogtalanná tette őket, nem tudták tolmácsolni érzelmöket. Bús volt a város és sivár benn' az élet. De a tündér egy találkozásnál beleszeretett a költőbe, kinek épen a «szeretlek» szóra volt szüksége készülő versében. Egy önfeledt pillanatban a tündér vallomása az elrabolt szóval ajándékozá meg a költőt; a költő ujjongva fejezte be e szóval versét; a város ifjúsága olvasva a verset, megtalálta hiányzó kincsét s a rózsalugasok remegő suttogásaiba újra gyönyört dalolt a szerelem szava.

A Kisfaludy Sándor után már-már feledett «szeretlek» szót költészetünkben Petőfi Sándor lantja zendítette meg bűvölőbb erővel. Megédesítette vele ifjúságunk kedvét, csókjait, szerelmét.

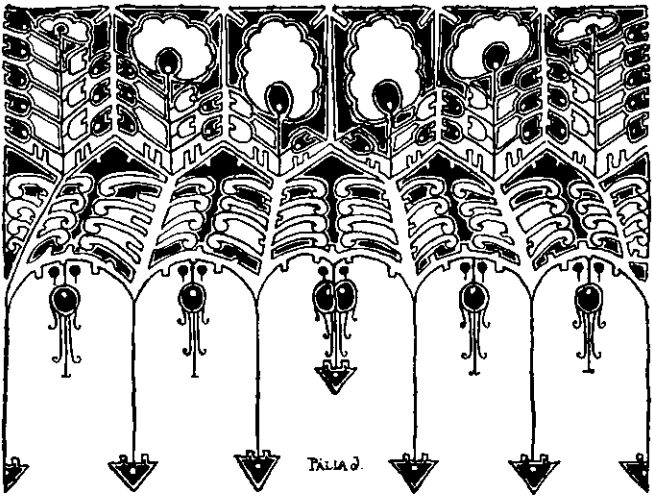

V.

Petőfi hazafias lírájában szembeszökők a fokozatok, amint az érzelem egy tövön fakadva nő, erősbödik, lombosodik, hogy végre szívét, mint virágedényt a fa, szétrepessze. Az érzelem kiinduló pontja a szülői és szülőföld-szeretet, végállomása lobogó szenvedély, melyet csak egy dárda altathat el; az «mely egy templomot döntött le tele istenséggel» (Jókai). Szabatosab-

ban a következő sorrend tünteti föl e fejlődés lélektani fokait. Az édes anya iránti szeretet, gyermekkori emlékek kedvessé teszik szülőhelyét; a szülőföld szeretete megtanítja az Alföld imádására. Eleinte azt tekinti csak hazájának, később ezért megszereti az egész országot és e szeretetet növelik múlton lelkesülő tanulmányai és uti emlékei. «Oly szép ország, oly virító; szemet lelket andalító!» — A honszerelemmel testvérérzés a költő szabadságszeretete, mely már diákkorában nyiladozó függetlenségre törekvéséből sarjad s végül a világszabadság eszméjében éri tetőpontját. De ez az érzelem is szívósabban ott ihleti, ahol hazaszeretetébe fonódik s a haza szabadságára vágy. Petőfi hazafias költészetének eredőszálai tehát láthatók; a költő tehetségének mélyen realisztikus hajlama nem tagadja meg magát. A könnyebb áttekinthetőség mentse, hogy itt nem egy közhelyet ismétlünk: szemünk így nyugodhat meg csak a mondattak valóságán.

A szülői szeretet Petőfi lantján, mint új hang csendül meg költészetünkben. Gyulai megjegyzi, hogy ha ő előtte senkinek, utána minden magyar költőnek volt «édesanyja». Költőnk nyomora legkínosabb napjaiban emlékezik meg róla és hogy fájdalmat ne okozzon, elhallgatja inségét. «Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,

mert fiának kedvez a szerencse». Másutt megnyugtatja, ne aggódjék a barna kenyér miatt, «itthon sokkal jobb ízű énnekem a fekete, mint máshol a fehér». István öccsét is kéri: «S anyánkat, azt az édes jó anyát, óh Pistikém szeresd, tiszteld, imádd!» stb. Tyúkanyót is elsősorban arra figyelmezteti: «ne legyen ám tojásszűkében az anyám!» S kijár az intés Morzsa kutyának is: «Élj a tyúkkal barátságba . . . Anyám egyetlen jószága». Egy estét tölt otthon s végehossza nincs anyja kérdezgetéseinek. «De nekem e kérdések olyan jól estenek, mert mindegyik tükör volt, ahonnan láthatám, hogy a földön nekem van a legszeretőbb anyám!» Magyar olvasónak fölösleges ez idézetek folytatása. A mai nemzedék e verseket tudja, a velök történt első ismerkedés egy-egy eseménye volt életünknek. — Ime a hősi gerjedelemnek kalandos utú költője, mint legjobb fiú mutatkozik be az olvasónak. A háborgó szenvedélyek, küzdelem, csaták dallója leguggol a családi tűzhely melegéhez, édes anyja ölébe hajtva fejét. «Óh, aki együtt látta e családot, nem mindennapi boldogságot látott:» Mert atyja és öccse iránti szeretetét is meleghangú költemények örökítik meg. A szigorú «makacsfejű» öregben is hálásan szemléli a becsület, jó szív és kötelességérzet erkölcsi értékeit.

E költeményei szépségét növeli a naiv büszkeség és az őszinteségnek az a bizalmat keltő formája, mellyel a költő szüleit bemutatja. Szegény paraszt szülő Petőfi föllépte előtt nem volt «költői tárgy»; Petőfi szíve kellett hozzá, hogy a származást szégyenlő gerinctelen érzést benne a büszkeség váltsa fel. Már e szempontból is hathatós e költemények nevelő ereje s ezt fokozza, hogy erkölcsi hatásukat a költő öntudatlan lopja lelkünkbe. Első sorban azonban itt is az érzelmek bensősége és igazsága megragadó. A hazulról távozott diáknak, hányszor facsarják szívét e sorok: «Gondoltok-e úgy néha-néha rám? Mondjátok-e, ha estebéd után beszélgetéstek meghitt és vidám, mondjátok-e az est óráinál: hát a mi Sándorunk most mit csinál?» Petőfi közvetlensége különösen vonzó a helyeken. Szerető szava meghat, elérzékenyít. Csak Dickens tud ilyen érzelmes, meleg lenni, ha gyermekkorára visszatekint. Emlékezzünk a hatásra, melyet mint kis diákokra nagyobbak dala tett; midőn először hallánk a kis lakról, mely ott áll a nagy Duna mentében. Eszünkbe hozta az otthont, édes anyánkat, az első szakadást . . . Könyben úszik két szemünk pillája valahányszor emlékszünk reája!

De a költő szeretete itt nem áll meg; a szülőkről, mint repkény futja be környezetöket,

egész szülőföldjét. A hely, hol bölcsőjét ringatták, húsz év mulva is dajkája dalával van tele. «Hová szíve, lelke mindíg, mindenhonnan visszavágyott.» Hol «gyönyörrel járja esténként a tájt s elandalogva hallja a zenét, a nyáj kolompját.» Ahol «megáll s körülnéz oly elragadtatással, milyent nem érez a svájci az Alpeseken, csak a beduin Arábia sivatagjain». A költő lelkesedése itt páratlan magasságokba csap; szeretete, mely nélkül a költő nyelve is csak zengő érc és pengő cimbalom — imádattá magasztosul. Mintha az övé lenne lenne az egész Alföld, az ég, a délibáb. Mint föltétlen tulajdonosa, büszkén vezeti rajta végig vendéget: Ime, amit látsz, minden az enyém! Valóban az ő birtoka is volt. Ő talált igazán rá, ő szántotta végig képzelmével, ő aratta le legszebb virágait. Senki nála több joggal nem tapodta ott a föld porát. «Király volt minden alkonyaton!»

S e szabad, nyilt világ szeretetébe erős nemzeti érzés vegyül; a tájképeken ott van a magyarság bélyege. A magyar puszta növény- és állatvilága, folyóvize, magányos kutjai, messze fejérlő hallgatag csárdái jellegzetes vonásaikat a magyar költői lélek ily szerető tekintetének tárják jel. S amily élesen színezi e képeket a nemzeti érzés, annyira magyarok beszédes

staffage-ai is. Az alföldi juhász, a csikós, a kisbéres, a betyár fel-feltünedező alakjai életet hoznak a pusztára, valóságos alföldi «mozgóképek». Mint a róna, hol születtek, nyiltak, szabadok; szivökben bátorság, jóság, szeretet. Még a betyár is csupa szív és galanteria Petőfinél; egy kis túlzás azt mondhatná, hogy akasztófa helyet szobrot érdemel. E nagylelküségből még több jut Petőfi azon alakjainak, melyekbe mintegy önmagát irta bele. A dacosak, az «urasággal» szemben «csak azért is» legények, kikben nemes büszkeség szenvedés iránti részvéttel párosul. Kitáncolják a lelküket és olyat kurjantanak, hogy szinte reng belé az ablak, de ha beteget zavarnak («szegény édesanyát!»), végit vetik a zenének s hazamennek. Azonban Petőfi arca is elsötétül, ha fajunk kirivóbb fogyatkozásait, a pató-páloskodást, renyheséget, vagy a meddő életű nemes dölyfét szemléli. Tollára ekkor fullánk kerül; nem törődve fájdalommal, kését kimélet nélkül vágja sebünkbe. Így születik meg benne a szatirikus, fajszeretetből. Hite szerint csak gyarlóságaink pusztulása biztosítja az eljövendő szabadságot, végig suhint nemzetén, «míg feldobog szíved, vagy szívem megszakad». E hang hazafias költészetéből való, de motivuma közös a szatiráéval s így a két műfajt bizonyos érzelmi kapocs köti össze.

Petőfi hazafias költeményei és szabadságdalai a fejlődés csúcsán mutatják az érzelmet, melynek magváúl az anya iránti szeretetet és egyéni függetlenséget jelöltük meg. A költő első dala, mely «Petőfi» névaláírással jelent meg, a Hazámban című. E költeményt rendesen hazafias dalai közé sorozzák, jóllehet a költő csak szűkebb hazáját, «az aranykalásszal ékes rónaságot» érti itt hazája alatt. Gondolatai abban a körben mozognak, melyet később a *Távolból* művészibben aknáz ki; hangulati különbség az, hogy a végső versszakok érzelmi tartalmát a viszontlátás öröme festi derűsebbre. A költő szivében itt is egybeforr a szülőszeretet a szülőföldszeretettel.

> . . . hol enyhe bölcsőm lágy ölén
> Az anyatejnek mézét ízlelém:
> Vidám napod mosolyg ismét reám,
> Hű gyermekedre, édes szép hazám.

Említettük, hogy a szülőföld szeretetét később mindinkább kiterjeszti az egész országra s történelmi tanulmányai, utazásai nemcsak a föld, hanem a fajszeretet érzését is mind szilárdabbá kovácsolják lelkében. Mert fajszeretete is eleinte nem az összességet övezi; inkább a «szegény jó néphez» fordúl rokonszenvével, mely «vért, majd veritéket ont, amíg csak élete tart.» Ké-

sőbb e kisebb körű érzelem is megduzzad s átfogja a nemzet egészét. Költőnk ir ugyan 1844-ben hazafias dalokat (Honfidal, Élet-halál stb.), de ezek az akkor divatos hagyományok befolyását tükrözik hangulatban, stilben egyaránt. Széchenyi jelszava hazafias költészetünket is új motivummal gazdagítja s Gyulai rámutat, hogy Petőfi lírája, különösen *A hazáról* című költeménye «mélyebb fájdalommal s bizonyos türelmetlenséggel» ez időben ugyanazon hangon zeng, mint Vörösmarty Szózat-a. Petőfi azonban hamarasan szakít a multtal. «Ugyan még meddig zengitek ti holdvilágos emberek, a régi kort, mit elsodort hullámival az enyészet?» Halottrablóknak mondja a mult dalnokait, a kik sírjából fölássák a mult időt, hogy babérokért árulhassák.

Tiéd minden dal, minden hang,
Melyet kezembe ád e lant,
Te lelkesítesz engemet,
Te néked ontom én könyűimet
Én tégedet köszöntelek,
Te, a beteg
Emberiségnek orvosa, jövendő!

A költő («próféta lelke» már 1844-ben hangot ad sejtéseinek: Lant és kard, A királyok ellen) mind nyugtalanabb hangon «csatázik» verseivel a jövőért: «egy-egy harcos legény

minden dala.» A multból már csak Rákóczi Ferenc és Dózsa György szelleme int néha felé; velök is csak ébreszti a tompa jelent, hogy előkészítse «a virradatra.» A francia forradalom történetének olvasása megérleli benne a hitet, hogy hazánk viszonyait is csak erőszakos megoldás javíthatja meg. Radikális politikai meggyőződése romba döntené az ó-világot, hogy romjain új világ szülessen. Szerelme boldog merengéséből is föl-fölriasztja a forradalmi képek sora, megjósolja halálát. A hősi halál nyugtalan előérzete véres viziókkal szövi át lelkét (Véres napokról álmodom), közben korbácsolja a nemzetet közömbösségéért, elmaradottságáért. (A magyar nemzet, Magyar vagyok, Meddig alszol még hazám? Hazatértem). Fölháborodik a nemzet erkölcsi sülyedésén, majd az «apró napi események pásztortüzeit» becsmérli (A magyar politikusokhoz), kik csak «bőgnek a hon nevében» s az időt harácsolják. (A szájhősök.) Petőfi ekkor (1846—47) valóságos programmos költészetet ad, lantja teljesen a haza érdekét szolgálja s erős meggyőződése, hogy isten a költőt lángoszlopnak rendelé, mely a népet Kánaán felé vezérli. (A XIX. század költői). A népszabadság eszméje általában vezérgondolata Petőfi ez időben irt költeményeinek; (A nép, Palota és kunyhó, A nép nevében)

türelmetlenül követeli számára az «emberjogot» «az emberiség nagy szent nevében s a hon nevében egyszersmind, mely eldől, ha nem nyer uj védoszlopot». De akár a népről, akár az egész nemzetről, akár a haza földjéről szól, mindegyiknek szabadsága, függetlensége az, mely lelkesíti. Előbb a nép, aztán a nemzel, végül a népek szabadságában látja az emberiség célját. A zsarnokságot és elnyomatást annyira gyűlöli, hogy fajától idegen rabszolga népek sorsa is meghatja; az egész világot felszabadítaná nagy szive. E tekintetben a francia forradalom «világmegváltó» költői is hatottak rá. Kozmopolitizmusa azonban nem a nemzetiség rovására nyilatkozik; ez inkább a «szabadság-eszmék és küzdelmek szolidarítása» (Gyulai). Mert alig érkezik meg a várva-várt idő; költeményei megannyi tettek a gondolatszabadság és nemzeti függetlenség kivívásában. Az 1848-iki események reménnyel töltik el szivét; már nem vádolja nemzetét, kezd hinni erényeiben s jövendő dicsőségében. Csatába áll ő is, harctéren rögtönzi költeményeit, buzdít, tüzel mindenkit, hogy megszülethessék «Respublica», a szabadság gyermeke.

E rövid áttekintésből is nyilvánvaló, hogy Petőfi hazafias lírája politikai nézetein és érzésén kívül az egykorú eseményeknek is hű tükre.

Különösen 1846 után simul költészete mindjobban a politikai eseményekhez; ezekből merít tárgyat, ihletet, lelkesedést vagy gyűlöletet, míg elkövetkezik a «szörnyű idő», melyet hattyúdala oly megdöbbentő színekkel fest. Azt mondhatni, hogy ez időben Petőfi költeményei egy-egy emléktáblája az eseményeknek. Az írás e táblákon gyakran nem költői, de mindig az idők szellemét lehellő. Innen van, hogy Petőfi hazafias költeményeinek kettős érdeke van: esztétikai és történeti; s azért méltatásukat is kettős szempontnak kell vezérelnie. A költőt gyakran túlharsogja bennük a rhetor; még többször a demagóg. De nem szabad felednünk, hogy a költő tudatosan teszi ezt. A felséges küzdelemnek nem távoli szemlélője, kiben e küzdés mozzanatai ráérően váltják ki a hangulatot és kifejezési módot; benne ég a harcban s nemcsak ő buzog: egy hevülő nemzet tüzét szitja. «A legmagasabb költői szépségeknek a nép számára is, élvezhető előadásának» elve itt valóban hatványozott magasságba szökken: a költő finom ecsetje nyers szóárba merül s nem egyszer rikító, durva képet ad. A költő maga is pártember s ennek elfogultságával a palotában már csak héjjamódra «orozott kincseket» lát s mert ő kunyhóban született: «kunyhóból jő mind, ki a világnak szenteli

magát». Petőfi sok hazafias költeménye röpirat, mely eszményi érdekében agitál. A történelemből vett «balladáinak» (A király esküje, Bánkbán, Dobzse László, Kont és társai, stb.) is tévesen és igazságtalanul adták e műfaj nevét. Silány balladák, fényes izgató iratok. Elemi feltétele a költő iránti méltányosságnak, hogy célzatait vegyük figyelembe.

Már a költemények megjelenési helye is (Nép barátja, Munkások ujsága) mutatja a költő célját: népies modorban, hatásosan beszélni el eseményeket, melyekben a király ellentétbe helyezkedik joggal, igazsággal.

«. . . Nem kiáltottam ki a respublicát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá.» (Lapok Petőfi Sándor naplójából.) A gyűlölettől tomboló költemények azonban elég különösen «szoktatnak hozzá» a köztársaság eszméjéhez. A királyság intézményének e népies «népszerűtlenítése» nem egy pecsétet freccsent a költészet aranyhímes palástjára s a pártember erőszakossága, néha ideges zajongása önmagára idézhetné a Vörösmartyra mondott súlyos szót: «Te fönn valál nagy s lent kicsiny vagy». De Petőfi maga is érzé ezt. «Miért kisérsz lépten nyomon, te munkás hazaszeretet?» A költészet istene kegyes volt hozzá — s most vesztegelni hagyja lantját?

Óh, hadd feledjen, hogy polgár vagyok!
Van ifjuságom, kedvesem.
Gyöngyökbe foglalt órákkal kinál
Az ifjuság, a szerelem.
És minden óra, mit el nem vevék:
Egy elpazarlot örök üdvösség.

Hah, mennyi tündér együtt: ifjuság,
Tavasz, költészet, szerelem!
Elhagyjam őket tőlem szállani?
Utánuk vágyva nyúl kezem . . .
Jertek hozzám . . . Nyujtsátok karotok . . .
Öleljetek meg, tietek vagyok!

Petőfi hazafias költeményeiből az esztétikai szempont többet elejt, mint szerelmi költeményeiből. De az így kiselejtezett verseket nagy gyönyörüséggel szedi össze a történetíró s koszorut fon belőlük az ember, a hazafi számára. Az ő imakönyve «a szabadságháborúk története» volt; a hazaszeretet imái lehetnek e költeményei.

S hogy most láttuk a határt, melyet az érzelmek terén Petőfi muzsája sem léphet át büntetlenül, megjegyezhetjük magunknak szerencsésebb motivumokul szegődő hangulatárnyalatait. Ha költőnk képzelme az indulatok magasabb szféráiban mint üldözött madár zihál: nem veszti lélekzetét ott, hol a maga, vagy nemzete méltó felindulásait énekelheti. Renyhe

cselekvés, közömbösség, a nyugattól messze elmaradottság ad gyakran tárgyat fájdalmának. (Van-e egy marok föld? Magyar vagyok, A magyar ifjakhoz) Hazaszeretete ilyenkor csodás melegséggel fut szavakba; a költő dúskál a dicső multra hivatkozás, feddés képeiben s amint érzése megárad, esztétikai erejét növeli ennek frappáns nyilatkozása. A nyugodt alakítás művészetét pl. a fájdalom elevensége sem korlátozza e helyen:

> Magyar vagyok, s arcom szégyenben ég,
> Szégyelenem kell, hogy magyar vagyok!
> Itt minálunk nem is hajnallik még,
> Holott máshol a nap úgy ragyog.
> De semmi kincsért s hírért e világon
> El nem hagynám én szülőföldemet
> Mert szeretem, hőn szeretem, imádom
> Gyalázatában is nemzetemet!

Másutt lelke szomjasan esdi a szabadságot. Petőfi Shelleyhez hasonló szerelemmel néz rá: szemében az égi lények legdicsőbbike, kinek csókja gyönyörrel tölti halott ajkát. Ha csak eszébe jut: a gondolat költői kifejeztetés után eped. «Az elragadó szél képzeletem százrétű vitorlájába belefuj, szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part s ringat habkarján a látkör nélküli tenger; és míg az orkán zúg s a felhők dörgenek: én a lant idegébe kapok s

vad tűzzel zengi el ajkam harsány himnuszodat százszor szent égi szabadság!» Szédítő légi úton rohan ilyenkor képzelme; az olvasó félénken fogódzik uszályába, hogy követhesse. De az csak tovaszáguld s «hol már megszűnik isten világa, új világot alkot mindenhatósága». A lélek e láza az «ablak», melyen át a költő szeme a jövőre mered. Ily hangulatban szakad ki lelkéből merész dithirambja a világszabadságról és hősi haláláról; (Egy gondolat . . .) e páratlan költemény, mely érzelmeinek élénk hullámzásával s formai változatosságával Hogarth szépségvonalának lehetne költői szimbóluma.

A szabadság himnuszaiba aztán beleolvadnak a lelkesítés harsogó hangjai. Petőfi kifogyhatatlan a kétségoszlató buzdítás eszközeiben; majd a nemzeti hiúságnak hizelgés képeivel, majd a szebb, szabadabb, boldogabb jövő lelkes rajzával, majd az ellenfél erejének ócsárlásával serkenti, rázza, szinte ingerli a nemzeti tetterőt. (Élet, vagy halál, Európa csendes, újra csendes, A nemzethez.) S mikor valóban jött az idő, hogy rabok, vagy szabadok legyünk-e, a költő teljesíti igéretét: «vérbe mártott lantját véres kezekkel» pengeti. Föleleveníti a százados békében feledett műfajt, a csatadalt; beleönti harcias szellemét s a küzdelem megjelenítő rajzával érezteti «a vérszagot és füstöt», mely

megrészegíté. E költeményekből (Csatadal, Csatában) ma is kihangzik a fegyverek «ropogása», ágyúk «bömbölése» s a fújó paripák rohama, melyek ott hagyták őt is összetiporva. De e fülszaggató zsibajban is megzendül lantján a szeretet gyöngéd húrja, hogy dicséneket mondjon imádott tábornokára.

Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Boszuálló fénnyel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga.

Petőfi még 1844-ben írt egy költeményt Lant és kard címmel. Lantja nagyon szeretne «hallgatva állni», míg kardja «folyvást panaszkodik», hogy meddig tartja hiába? — A kettő egyszerre hullott ki kezéből.

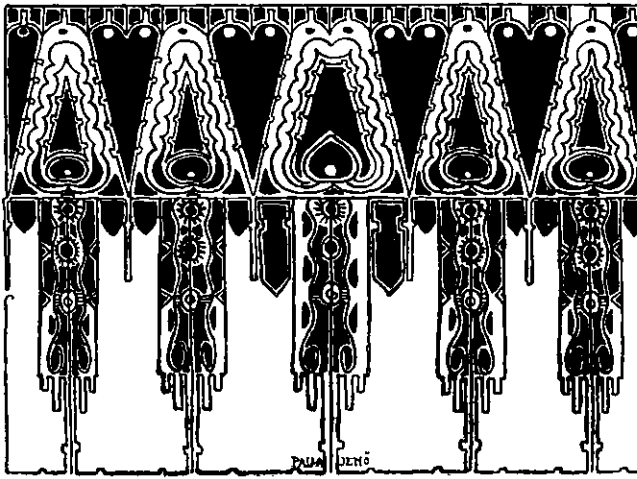

VI.

Köztudomású, hogy Petőfi költői művészetének öntudatossága legjelesebben tájképeiben nyilatkozik. Már az Akadémia nyelvtudományi osztályának egykori jelentése is kiemeli e gondolatot Czuczor fogalmazásában: «Petőfi, mint költői tehetség egészen önálló, egyéni, eredeti, kivált midőn az Alföld síkjait festő rajzaiban eddig ismeretlen, vagy figyelemre kevésbé mél-

tatott fényképeket varázsol elénkbe.» — Költői műhelye ilyenkor legfinomabb eszközeivel áll szolgálatára. Képzelme «megrabolja a természet minden szépségét». Stílje virágokkal ékes hajó, mely játszva futja be a «tengersík végtelent». Mindenesetre külön vizsgálatra is méltó a művészi eljárás módja, mely e remekművek megteremtésében részes. S bár Salamon Ferenc és Gyulai Pál után — költőnk nyelvén szólva — «mi csak azt szedegetjük, böngészgetjük, mit ott hagyni épen kedvük telt, vagy elhozni méltónak sem tartották», úgy véljük, hogy e téren a legparányibb eredeti észrevétel fölvillanása is becses s — talán ellensúlyozására se képtelen az ily esetben szinte elkerülhetlen közhelyeknek.

*

Sokat hallottuk, hogy Petőfi tájképeinek jellemző vonása az elevenség. Elődeitől különösen a XVIII. század divatjától eltérően nem merev rajzot ad, hanem lüktető életet. Leírásai csak látszólag festmények; közelebbről nézve lélegzik minden vonaluk s a kialakult kép mozog, beszél, él, mint Hermione szobra a *Téli regé*ben. A puszta leírás, mely ellen Lessing kikelt, művészietlen s nem hagy nyomot az emlékezetben. Üres fölsorolás, melynek minden új tagja az előbbinek életét oltja ki s a holt ré-

szekből egységes képet nem formálhat a képzelet. Petőfi tájképei azonban — Sainte Beuve egy szép szólamát használva — hű barátjai emlékezetünknek. A *Kutyakaparót* jobban véljük ismerni, mint azt az útszéli korcsmát, melyben tényleg megfordultunk, s pusztát, vagy romban álló csárdát nem nézhetünk anélkül, hogy a Petőfiére ne gondoljunk. E versek az Alföld szövegkönyvéhez írt dallamokként vannak beírva lelkünkbe s ha elhagyva a várost, kilépünk a szabadba: mintegy varázsütésre hangzanak föl. Azt hisszük, hogy alig van művelt ember, ki például Erdélyből jőve a végtelen róna szemléléskor ehhez hasonlót ne érzett volna.

Mi teszi e költeményeket oly elevenekké? Művészi hatásuk elemei között költőnk egyéniségének két igen rokonszenves vonása tűnik föl: a szülőföldhöz való ragaszkodás s a szabadságszeretetnek eladdig páratlan erejű érzése. A múlt színhelyéhez való vonzalom s a függetlenség vágya minden emberben közös s a költői hatás könnyen partot ér, ha érzelmeink feszítik vitorláját. Ha Petőfi lelkét börtönéből szabadult sasnak mondja, érezzük, hogy e mondat nem stilisztikai ékítés csupán s a prófétai erejű fölkiáltáson: «Puszta, puszta, te vagy a szabadság képe. — És szabadság, te vagy lel-

kem istensége!» nem csak a metafora köntöse csillog: egész hitvallása, lelkének legnagyobb szentsége királyi ruhába öltözik itt. S ha e vallás mindannyiunk hite: csak erőteljes hang kell, hogy ugyanazt a zöngét váltsa ki a lélek hangszeréből. Szózat kell csupán, hatalmas, riadó, mely éreztesse a meggyőződés becsületességét: s képzelmünk a költő képzelméhez, hangulatunk hangulatához fog simulni. E pont, azt hisszük, első mozzanata a tájképek lírájává szövődésének. A hozzájuk vezető úton eszményeink falképei függnek, melyekért — érezzük — mi is állnók a csaták tüzét. De a költő — meghalt értök. «Lelke istensége» így még hódítóbb a mienknél s fokozott csodálattal nézünk föl rá, ki bárki másnál több joggal lehet ez eszmények apostola. — Nem is egyéb ez, mint a költészete és élete szoros kapcsolatát föltüntető útszéli igazság, melyet ismételnünk kellett, mint egy fontos elemét a tájképek pszichológiai hatásának.

De a szeretet melege is líraivá segíti e képeket. Költőnk átszellemül, valahányszor «kilép a kis házfedél alól» s «messze lát, mert mindenfelé megmérhetetlen rónaság terül». Ilyenkor egyszerre bűvös hangulatok rajzanak föl lelkében. Burns is mesterien olvasztja be legtöbbször leírását lírai hangulatába. Bőbeszédűsége

azonban néha zavar s naivsága itt-ott túlzottnak tűnik föl. Amellett, bár a szülőföldhöz való ragaszkodás megható vallomásokat ad ajkára s épen oly mélyen gyökerező ez érzés nála, mint Petőfinél: a skót költő leleménye kevésbé gazdag s képzelme szökelésében is több a vigyázat, mint költőnkében. Mellőzve egyébként a stilusbeli különbségeiket is, érdekesnek tartjuk a két költő eltérő ízlését figyelemre méltatni, mellyel a természetet szemlélik. Tudvalevő, hogy Petőfi legszebb tájképei a nyári éghez fűződnek. A telet csak «barátságos meleg szobában» találja boldognak; óhajtása, hogy «menjen a tél, menjen gyorsan el, mert rideg tanyáján fázni nem fog»; a «vad téli éj» gyötrelmes gondolatokat szül benne; majd gyáva zsarnoknak, «vad bitor tél»-nek nevezi, akivel szemben a föld kivívja szabadságát. A skót költő azonban így dalol:

Zúgó szelet, felhős eget
S a téli bús napot
Jobb szeretem, mint a legszebb
Tavaszvirulatot. (*Lévay* ford.)

«Alig van valamely földi tárgy — írja jegyzeteiben Burns — mely nekem több gyönyört adna, mely inkább fölemelne s magával ragadna, mint egy erdő vagy berek védett szélein sétál-

gatni felhős téli napon; hallgatni, amint a viharos szél zúg a fák között és rohan a síkon. Ez az én áhitatom legkedvesebb időszaka... stb. (Burns—Lévay 514. l.)

Petőfi tájképein a nyár, vagy ősz hangulata ömlik el, nem a télé. Költőnk a télnek csak szenvedéseket «köszönhetett» (*Egy telem Debrecenben*), örömöket alig s természetes idegenkedését ez évszaktól nyomora csak növelte. S ellenszenves tárgyak rajza — ha az epikusnál is ritkán sikerül — a lírikusnál rendesen nélkülözi a szabatosságot. A költő elfogultsága szemléleteit hiányosakká, érdektelenekké teszi. Mellőzve azt, hogy a leírásról ilyenkor hiányzik az a melegség, amit Fechner «aktív színezés»-nek monk, a rajz vonalai legtöbbször torzak, elnagyoltak. Ez esetben, «mint a rövidlátó nap», a költő «sem igen sokat lát a pusztaságon». Innen van, hogy Petőfinél a téli képek kevésbé sikerültek, míg Burns dalaiban — ha a költő megfigyelése a tél vonásait nem is csoportosítja — lelkes rajzát nyújtja hangulatainak. Gyulai Pál, kinek szemét a hibák vajmi ritkán kerülik el, Petőfinek *A puszta télen* című költeményét sikerült festő költeménynek tartja, mely «míg egyrészt igen gazdag eredeti gondolatokban (például az őszt úgy tünteti föl, mint pazarló, rossz gazdát, ki a rámaradt va-

gyont eltékozolja), másrészt egy pár jellemző vonással élénk képet tár elénk s a végső versszak által a költő elönti rajta egész alanyiságát».* Megvalljuk, mi e költeménynek nem minden szakában találjuk fel Petőfi költői erényeit. Már a bevezető kép is — melyet Gyulai eredeti gondolatnak mond — úgy érezzük, túl merészségénél fogva hatástalan. Az «ősz» és a «rossz gazda» hasonlat fogalmai oly távol állók, hogy a hasonlóság alapját nem találjuk meg hirtelen. A következő sorok felvilágosítása után is feszíteni kell képzelmünket, hogy a távol képzeteket összekösse. A hasonlat alapja:

Amit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez (tudniillik az ősz) nagy könnyelműen
[mind elfecséreli.

De a metaforában itt sincs meg a lélektani alap, mert a kikelethez a «gyűjtögetés» fogalmát, mint rokon fogalmat sehogy sem tudjuk hirtelen hozzáfűzni. Azt hisszük, hogy az egyéni eredetiség e kapcsolatban messzehagyta azt az «érzéki határ»-t, melyet Schiller az esztétikai hatás egyik elemének tart. A kikelethez, mely

* Petőfi költészete. Gyulai Pál egyetemi előadásai, 1900.

látszólag oly könnyedén és kifogyhatatlan pazarsággal ontja áldásait, hasonlóság révén nem kapcsolhatjuk hirtelen a takarékosságra emlékeztető «gyűjtögetés»-nek e gondolatkörből messze kieső képzetét. Nagy költők eljárása bizonyítja (magáé Petőfié is), hogy a megszemélyesítés felcserélt fogalmai közötti rokonságnak villámszerűen áttetszőnek kell lennie. «Helyről-helyre *röpköd* gondolatom», *Szedegeti* a sok szép emléket» (Petőfi), «Ösztövér kutágas . . . *mélyen néz* a kútba» (Arany), «Hideg szellő *játszik huzakodva* hajukkal» (Vörösmarty), «*Bújdosik* a fa levele» (Vajda) stb. — De nem csak a kép, a versszak első sora is művészietlen: «Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!» Monoton sor, melyben bántó a helyén nem való szójáték is. E stílus hibákhoz a vers második szakában a költői technikának egy másik gyöngesége járul.

Nincs ott künn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztorlegény kesergő sípjával.
S a dalos madarak
Mind elnémultanak
Nem szól a harsogó haris a fű közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Az efféle rajz művészietlen voltára már Péterfy Jenő esztétikai fogékonysága figyelmeztetett.

Petőfi itt a telet negative rajzolja; a helyett, hogy a tél jellemző vonásait tüntetné föl, hiányzó tulajdonságainak fölsorolásával éri be. A tél: nem nyár. A képzelemnek nincs mibe fogódznia ez elvont sorokban s határozatlan, szétfolyó képzetek között bizonytalanul lebeg a «végtelen ürben». Mintha a nyarat rajzolnók úgy, hogy ekkor «a szél a légben nem kavarog, a vihar nem nyargal, hó nem fedi a tájat, köd nem ül bércen-völgyön». A képnek nincs így «reliefje» s nem egyéb elmosódó vonalak sorozatánál. Nem tudjuk, az olvasó műérzéke velünk érez-e, hiszen a szép hatásának asszociatív része ritkán absolut constans. Az tagadhatalan, hogy a költemény többi részében csak fölvillan Petőfi művészete. A lomhán szipákoló béres rajzát mellőzve, melyről már Gyulai megjegyezte, hogy a többi vonáshoz kevésbbé találó, különösen a három utolsó jelenet festői s ezeknek is koronája: a betyár alakja, «kit éji szállásra prüsszögve visz a ló . . . Háta megett farkas, feje fölött holló». Költőnk itt újra elemében van, mint mindég, ha előtte rokonszenves tárgyakat rajzol.

Említettük, mennyire átszellemül Petőfi az *Alföld* leírásánál. Mint a mohamedán áhítata Kelet felé, oly megindulással száll tekintete szülőföldére. Itt honn van, itt az ő világa.

Tájképein különös bájként ömlik el a szeretettel vegyes büszkeség. Mindegyiknek az ő szíve ad meleget, mindenütt ő a központ s úgy képzeljük, hogy a rónák tarka jeleneteibe beállítva fénybontó lelke körül úgy forognak, suhannak a képek, mint kis égitestek a nap körül.

S hogy hatnak e képek a költőre ? E viszony megismerésére adjon útmutatást saját vallomása. «A természet az én legkedvesebb barátom, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást és azért vagyunk oly jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását s a fergeteg üvöltését, értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt s órákig elhallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat a szívembe, e kis kápolnába». (*Úti levelek.*) Így bűvöli el Petőfit a természet. Egy vele, közösségben él vele, beleolvad, mint a Gangesz vidék őslakójának képzelme a Nirvanába. A béke merengve néz reá, a róna rámosolyg s mint a homéri hősdalok nagy ütközeteiben résztvesz a mindenség: szíve bújában és örömében is osztozik az egész természet. Emberi rágalom, gúny, ármány és balszerencse elől ide menekül, hol nem éri

utól a múlt idők emléke sem, «e madár, mely harcairól oly búsan dalol». S mily megható a gyöngédség, melyet Petőfi a természet életébe von! Fölékíti hűséggel és jósággal: a szellő «szánakozva» hajít le a vízbe fúló vadméheknek életmentő sajkát s szárnyukat megszárítja a «jó» napsugár. A felhők dorgáló haragja is csak pillanatnyi: szivárványával újra kigyúlad az ég s lángja szerető mosolygás. A folyó oly szeliden ballag, «nem akarja, hogy a napsugár megbotoljék habjai fodrába». Kalidásza gyöngéd képeire emlékeztetnek e sorok, frissek, gyöngyözők s rajtok ég a szeretet fénye. Nincs költő, ki több és finomabb fogékonysággal szívta magába a természeti tárgyak kellemét, az éj méla csendjét, a rónák mérhetlen szabadságát, a vérző napsugárt s a rózsafelhők költészetét. Petőfinél a természetet majd tündérországnak képzeljük, melynek királyi székhelye az Alföld, majd végtelen templomnak, melynek ő a költőpapja s miközben istentiszteletre gyűl fű, fa, virág: a pap beszéde zengő, mély, mint egy mennyei szózat a földön.

S a mindent elárasztó líra felszínén most szabatos vonalakban tünedezik föl az alakok körrajza. A költőben föltámad a drámaíró képzelme s jelenetekkel népesíti be a pusztát. «Vígan» lép föl a színhelyen a kalászos búza,

«búsan» az árvalányhaj. «Kedvetlenül» hozza gyümölcsét a gyalogbodza, a gyümölcsfák orma a messzeségbe «néz» s a díszletfestő is ott terem: a nap «bíborra festi» a jelenetet. Szinte azt mondhatnók, hogy Petőfi tájképei oly apró színjátékok, melyekben a természeti tárgyak csillogó jelmezbe öltözve a költő lelkét választják színpadul. Minden emberi alakot ölt s eljátssza az egyéniségéhez illő szerepet. De a bűvös illetésre élettelen tárgyak zöme is mozdul. «Fejét vállára bocsátja a pufók kemence», a vékony asztal «nyújtózkodik», a «széles vályú vár». Petőfi stílje tele van kapcsolattal, átvitellel. A folyó tükrén a piros sugarak táncot járnak,

> Szinte hallik lépteik csengése,
> Mint parányi sarkantyúk pengése.

«Boldog órák szép emlékeképpen, rózsafelhők úsznak át az égen» s mikor a tóból vadludak szállnak föl, szivéből is elszállanak a nagyravágyás vad álmai. Valóban «a légi semmit állandó alakkal, lakhellyel s névvel ruházza föl» s követve az angol költő szavát: elég, ha «szeme földre villan», holt tárgyak váza — él. De itt nem áll meg. A metaforákkal nem merült ki költői műhelye. Ügyes rendező módjára «minden helyet bejár»: itt még rést lát,

ott túlnagy a nyugalom, mit élénkíteni kell s a szintér legparányibb részét benépesíti. Hajoljunk közelebb egyik költeményének, az Alföldnek szerkezetéhez s megfigyelhetjük, mint veti el az élet magvát a versszakokban.

A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatózik a kalászos búza
S a smaragdnak eleven szinével
A környéket vígan koszorúzza.

A költő nem hagyja elhagyottnak e helyet:

Ide járnak szomszéd nádasokból
A vadludak esti szürkületben stb.

Azután:

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményű csárda;

Nyugodt szinhely, de élet gyűl bele:

Látogatják a szomjas betyárok
Kecskemétre menvén a vásárra.

Majd:

A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban;

A költő nem késik benépesíteni e helyet se, mozgalmas lesz:

Oda fészkel a visító vércse
Gyermekektől nem háborgatottan.

Azután:

Ott tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárkenyérnek . . .

A költő mintha csak félne, hogy e pillanatra is üresnek, kihaltnak marad a kép:

> Hűs tövéhez déli nap hevében
> Megpihenni tarka gyíkok térnek.

A két első sor rendesen a tér, a két utóbbi a rá fölvonuló élet. E költői eljárás a figyelmes olvasónak számtalan példával szolgál s bizonysága, hogy költőnk képzelmének egyetlen szárnycsapása is nyüzsgő életet hagy maga után.

A tájképek hatását a költő alanyiságán kívül nagyrészt e dramatikus előadás okozza s épen ezért tulzó az állítás (Riedl), hogy a vidéket, melyet a költő rajzol, «a festő mindjárt lefesthetné s a mérnök elkészíthetné térképét». E fölfogással künnrekedtünk a költemények szépségeinek méltatásán. Ellenkezőleg: nem hisszük, hogy festő kevésbbé alkalmas tárgyat találhasson e leírásoknál. A költő duzzadó érzelmessége, a vidéket betöltő élet mozgalmassága, a jelenetek gyors változása, az egyes reflexiókból kikelt hangulatok ereje: mindez tiltó táblaként mered a festő kisérletére. Költőnk eljárása nem részletező, hanem gyors, merész, vázoló; nem pontos, hanem — mint Gyulai óta köztudomású — a tárgyak legjellemzetesebb oldalát kevés vonással is élénken festő. Szóval nem a mérnök irónjának ad

anyagot, hanem a képzelemnek. Különösen a *Kutyakaparó* című költeményben remekel. A «kívül-belül szomorú csárda» sivár egyhanguságán a humor derűje aranylik s a «mogorva», ásító lakók a költői nagyítás távlatában egyszeriben a legérdekesebb alakokká változnak. A csárdának és vidékének rajza oly jellemző, az elhagyatottság egyes vonásainak fölsorolásában oly művészi a fejlesztés, majd a befejezés oly megkapó és teljes, hogy a költő művészetét itt csúcspontján látjuk. E darab Petőfi leíró költészetének legszebb drágaköve s külföldi költők műveiben sincs hozzá fogható.

Egy másik költeményében *(A Tisza)* a stil mintegy a folyó hangulatát követi. A leírás előbb «szeliden ballag medrében», majd «letépve láncát», őrült vágtatásban száguld tova. A dialog s a heves exclamatiók a dráma lehét éreztetik s valóban, a szendergő alkonyati táj mozdulatlanságában a folyó bősz árja cselekvő szerepet nyer s mint valamely tragikai szenvedély zúgása, a fenséges erejével hat. Petőfi föltünő műérzékkel fokozza itt a hatás intenzitását. Tudja, hogy minden lelki fölindulás a már meglevő elemektől kap relativ értéket s így a nagyság eszméje a parányival való összehasonlításban nő óriásivá. A «beállítás» mintaszerű. Símának, szelidnek rajzolja a folyót,

hogy riasztó félelmessége döbbentőbb legyen a hirtelen ellentétben. Megérzékíti a természet végtelen némaságát, hogy a csendben mint tompa zuhanás érjen a félrevert harang kongása. Gyönyörűnek festi a vidék szépségét a «levágott sarjúrendekkel», hogy annál fájóbb érzeteket keltsen a pusztulás képe. Ellentéteivel így serkenti lomha képzelmünk szárnyait s a fölvillanyzott olvasót mintegy elevenén találja a képek fény- és színhatása.

De az ő röpte is lankad néha. *Kiskúnság* című költeménye kétségkivül festői, de veszti szépségét, ha a többiek mellé állítjuk. A költő, mint Shakespeare szerelmese «cigánynőből is Helénát csinál», de az imádott: «a lángesővel égető puszta rekkenő forró nyár közepén» nem mindenkire hat egyformán. A leírás aprólékossága e helyt önkénytelenül eszünkbe hozza Maculay jó példát adó hollandiját, aki kivágta a Fűszerszigetek legbecsesebb fáinak nagy részét, hogy a megmaradtak becsét növelje. Petőfi itt kivételesen túlrészletező s ha nem csalódunk, a költemény esztétikai hatásának főeleme nem is a rajzban, hanem abban a lelkes szeretetben keresendő, melyet a költő a gondos rajzba visz. Látszólag nyugodt leírás, de jó fül messze kihallja a költő szívverését.

S e negativ példa kapcsán helyes lesz meg-

emlékezni arról is, mily finom műérzéket árúl el e költemények szerkesztése. A *Kiskunság* című képben kevésbbé érezzük azt a bevégzettséget, mint például *Az erdei lak, Kutyakaparó, Az Alföld, A Tisza, A puszta télen* címüekben. E költemények végső versszaka úgy zárúl, hogy nem képzelhetünk folytatást. Kész rajzok, miket egyetlen további vonás elrontana. Különösen *Az Alföld* méltó e szempontból elemzésre. A három első versszak mint bevezető, a költő lírai állás-pontját jelzi s szerencsésen választja ki a legjobb helyet: a «felhők közelét» nézőpontnak. A 4—11. versszakok nagy vonásokban adják rajzát a rónának s a költő tekintete a legelőször szemébe ötlő gulyától rendre mind messzebb, messzebb repül, egészen addig, «ahol az ég a földet éri». A képeknek e sorrendje művészien kelti föl a végtelenség képzetét. A rajznak itt vége. Egyéb nem következhetik, mert a szem sem lát tovább a ködlő homályban. S a költő most fogja az elkészült rajzot, szívéhez szorítja egy utolsó versszakban s még melegebbre csókolja.

> Szép vagy Alföld, legalább nekem szép!
> Itt ringatták bölcsőm, itt születtem.
> Itt boruljon rám a szemfödél, itt
> Domborodjék a sír is fölöttem.

Érdekes, hogy általánosságban a *Csárda romjai* című tájképet tartják legsikerültebbnek

Gyulai Pál e költeményt Petőfi költészete legremekebb gyöngyének nevezi s hatását egy zongorán játszott ábrándhoz hasonlítja, mely változatos és elragadó. Pedig e költeménynek nincs oly tiszta hatása, mint a többinek. Három eleme: a lírai, reflexiv és leíró, elég élesen szétszakad s az átmenetek nincsenek minden zökkenés nélkül. A bevezetés ódai szárnyalású, mely után e sor: «De mi ez? . . . Sír, halál . . . Hová nem vetődtem!» mint átmenet kissé esetlennek, naivnak tünik fel. Alig kezd bele a költő a csárda rajzába, egy subjectiv sóhajjal (Szegény Magyarország . . .) zavarja meg a kép fejlődését. Majd, midőn arra eszmél, hogy a templom csárda lett: egy kissé népies ízű elmélkedéssel igazolja a kettőnek egyenlő szükségességét.

Az Isten házából csárda! . . . És miért ne?
Ott léleknek, testnek szolgált itt enyhére.
És nem úgy részünk-e a test, mint a lélek?
Egyenlőn kedveznünk kell mind a kettőnek.
Az Isten házából csárda! És miért ne?
Itt és ott élhetünk az Isten kedvére. stb.

Úgy érezzük, hogy az észjárás és hang e sorokban kissé János vitézi s a nép műveltségén felül álló olvasóra a föllengő érzések közvetlen benyomása után nem hat úgy e naiv reflexio, mint a költő komolysága célozza.

A plasztikus kép, mely a csárda életre ébredő népét mutatja be, majd a befejezés természetesen újból alkalmasak a költő leíró művészetének ragyogtatására. Az összhatásból azonban hiányzik az egység, melyet talán a költemény szerkezeti gyöngesége is felbont. Ódai fölindulással kezdődik, mely oly magasra csap, hogy utána csak eshetik a hangulat, s objectiv leírással végződik: a helyett, hogy fordítva történnék. E költeményt különben jellemző példának tartjuk arra, hogy költőnk reflexiói gyakran bágyadtak s mint Byronnak, neki is főereje a leírásban és érzéseinek közvetlen kifejezésében van.

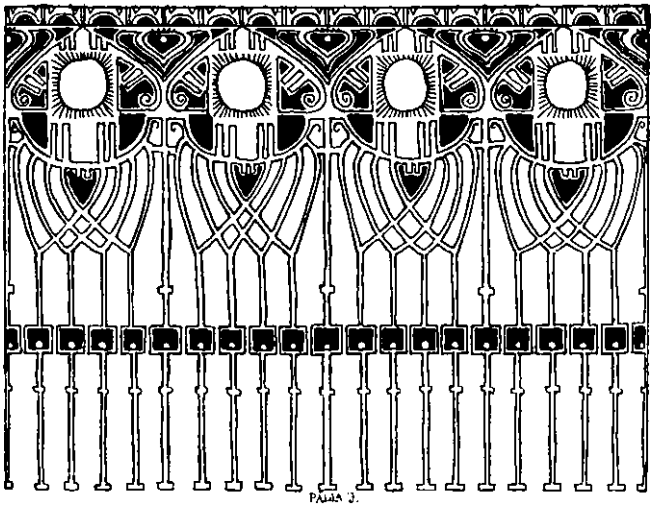

VII.

Láttuk Petőfiben a szikrázó, szellemes, dalos ifjút; futólagos világgyűlölete villámait; a nagy Szeretőt, ki csókjait dalokba göngyölgeté; a faját szerető magyart, ki hadvezére is a súlyos időknek, mert a legvitézebb hadsereggel harcolt: költeményeivel. (Csatázok verseimmel, egy-egy harcos legény minden dalom. *Rongyos vité-*

zek.) De ha jellemzését vázlatos rajzunkkal kimerítettnek hinnők: költői egyéniségének több vonása görbülne kérdőjellé. A halála után legnagyobb nőhódító (jó, vagy rossz sorsa-e ez?), a szerelem papja mögül egy másik Petőfi bukkan elém: a háború és szerelem csatáitól messze távozott. Arcán derű aranylik, szemén gyermekmosoly. A naiv költő ez, ki leszáll a gyermekhez s szája íze szerint beszélve, gyermekelmévé zsugorítja össze lángelméjét.

Petőfi naivitását és népiességét testvéri viszony fűzi össze. A költő nem csak szülőföldjén lesz újra fűzfasípot fuvó, vesszőn lovagló gyermekké: azzá ifjul Arany Laci társaságában is s azzá lesz népdalaiban és *János vitéz*ében. A fiatal kor szellemi játék-kedve ez, a szellemi «erőfölösleg», mely közelebb áll naivságával a gyermekhez és néphez, mint a meghiggadt férfikor. Épen ezért meglepő az irodalomtörténeti kritika egy régi tévedése, mely Petőfi lángelméjének legszebb lenyomatát népdalaiban találja. Minthogy Petőfi a népdalok java részét s a *János vitéz*t is pályája első felében írta: e vélemény költői erejének zenithjét 1844—45-re teszi s akaratlan fejezi ki azt a tévedést, hogy költőnk pályája hanyatlást mutat. Petőfi fiatalon írta népdalait s *János vitéz*ét, mert a 20—21 éves ifjú lelkének naivitása jobban érintkezett

a nép gyermekded felfogásával. A később mind érettebb művésszé növő költő hangja a szerelmi lírában is mind egyénibbé finomul s igazi remekeiben *(Szeptember végén. Dalaim. Álmodtam szépet, gyönyörűt)* ugyancsak messze távozott a szegény juhász legénytől. Hisszük, hogy ha költőnk megérte volna aggkorát: népdalaira tekintve Arannyal sóhajt vala fel: «Óh, ha még egy olyant énekelni tudnék!» De e sóhaj az ifjúság üdeségét, bűbájos naivságát, boldog hitét sirta volna vissza, s nem — művészetét. E psychikai okon kívül tehetsége, természete s külső körülmények is a népies szellemhez vonzották lelke irántyűjét s ezekről alább szólunk. Itt csak azt jegyezzük még meg, hogy ma már nem szabad a népdalköltő Petőfit abból a szempontból méltányolnunk, mely ilyetén nagysága legszebb próbájának azt tartotta, hogy «a nép magáénak hitte s magáévá tette dalait». A nép jót-rosszat a magáévá tesz s primitiv esztétikai ítélete gyakran oly esküdtszékéhez hasonlatos, mely az ostobaságot menti föl s a lángelmét marasztalja el. Petőfi népdalai, *János vitéze* s minden oly költeménye, melyet fiatalos lelke naivitása melenget, alkalmat ad arra, hogy gazdag kedélyvilágának egy szűzies, eddig nem érintett szövetét tapintsuk. S ezzel kapcsolatban egy pár szóval szabatosabban is megjelölhetjük

a viszonyt, mely ifjú hősünket a népköltészethez fűzé.

A dalköltő Petőfi nem töretlen úton jött; Csokonai, Cucor félénk kisérletei s Erdélyi gyűjteménye már jelezték útirányát. Hogy jó mestert választ a népköltészetben, abban kora demokratikus áramlata, mely őt ragadta magával legerősebb hullámain, megerősíté, azonfelül, hogy származásánál fogva természetes hajlama is ide vonta. Hármas ok vitte tehát feltartóztathatlanul a népköltészet forrásához: a demokratia szomja, népből születése és a varázs, mellyel a népköltészet örökifjú tündére lelkét megfogta. Ez utóbbi ok héjját hántva az említett subjektiv okra is rábukkanunk: az ifjúságnak, ártatlanságnak, himességnek természetesen delejes vonzalmára a naivhoz, együgyűhöz, egyszerű tisztasághoz. A költő *Szülőföldemen* című költeményében újra éli gyermekkorát s gyermekjátékait.

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfasipot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályuhoz mék, lovam inni kiván.
Megitattam, gyi lovam, gyi betyár!
— Cserebogár, sárga cserebogár.

A mint e költeményben mintegy utánjátssza gyermekkori játékait ott a félegyházi határban:

naiv és népies verseiben utándalolja a saját gyermeteg felfogását, naiv észjárását, érzelmeit, melyek bár «elhangzottak»: még mindég elég erővel beleharangoznak szívébe. Petőfi némely költeményének olvasásakor látni véljük a költőt, amint fülét odailleszti a multra, hogy jobban hallja a volt időt és benne költőgyermekét: önmagát. Eszünkbe hozza Ady Endre szép versét:

Az a kis fiú jár el hozzám
Mostanában nevetve, holtan
Aki voltam.

Csakhogy a XX. század fáradt lantosával szemben Petőfiben a boldogság támasztja fel a nagy gyermeket; egyik legjellemzőbb költeménye: az *Arany Lacinak* című a *Birom végre Juliskámat* és a *Mily szép a világ!* közé van ékelve. Ha a nyomor férfivá edzette költőnket, a boldogság túláradása gyermekké teszi. Ilyenkor írja versét *Szülőimhez;* e hangulatban tréfálkozik oly pajkosan Arannyal *(Levél Arany Jánoshoz;)* naiv hangja egész népiesen nyilatkozik *Valahogy* című költeményében s a boldogság készti rá, hogy bohó módon eljátssza feleségével a multak jelenéseit *(Állj meg feleségem.)* Az utóbbi költemény tréfája nincs minden mesterkéltség nélkül; mintha csak arra figyelmeztetne, hogy a házasságban megkomolyodott ember pajzán-

kodása nem szökel oly fürge lábakon. Az egészséges naivitást és derüt jobb helyt keressük a legényemberben, ha oly időben lepjük meg, melyet «élte legszebb napjai közé soroz». (Levél Kerényihez 1847 jun. 7.) Ekkor írja feledhetlen versét *Arany Lacinak*, ez eddig kevésbé méltányolt költeményt, mely a gyermekköltészetnek máig legszebb remeke. Petőfi nagy, nevető szeme kimosolyog a versből, amint a gyermekkel elmókázik. A költő lehajol a kis gyermek képzeletéhez, mesét mond a nagybajuszos emberről, «tarka lepkét, kis mesét». A mesét lépten-nyomon megszakítja kérdésekkel (Minek merítette meg a vedret?), hogy a kis hallgató kíváncsiságát mind jobban izgassa. Végül, mikor ő maga felel meg a kérdésre, siet felkiáltásokkal (Nini ni! Ott az ürge! Hű, mi fürge!) élénkíteni elbeszélését, nehogy előbbi felelete «a barna, virgoncz kis fiú» érdeklődését csak pillanatra is megcsappantsa. A vers oly dallamos, hogy valóban játszva «fut» be a «kis kapun» a gyermek fejébe s párszori hallás után emlékezetébe ragad.

Petőfi egyéni szeretetreméltósága így az őszinteség mellett a naivitást viszi társolyában; sőt úgy tetszik, hogy őszintesége csak naivitásával karöltve hat. Forradalmi költeményei, melyekben az őszinteség végletes módon tobzódik s

nyersebb indulatai számára is költői életet kér: ezért nem hatnak művészien. A rhetor ingerült lázítása, a demagog epés és kérges pattogásai, bár ugyancsak «őszintén» nyilatkoznak, messze esnek a gyermekded kedély ama tisztaságától, melyet Petőfiben már Salamon Ferenc is kiemelt. *Az én mátkám* című költeményében pl. várva várja az órát, a midőn, kit neki rendelt a végzet, a leány ölébe jön. De vajon milyen lesz szerelmese? Szőke? Barna? Szeme kék, vagy fekete?

Szép a szőke, szép a barna,
Mindakettő szép, ha szép;
Hátha még a bájjal aztán
A jóság is frigyre lép!

Isten, ilyet adsza nékem
S nem bánom, — csak ilyet adj! —
Akár szőke, akár barna,
Akár kicsiny, akár nagy.

A húsz éves fiú kényesség nélküli szerelmi sóvárgása eped naiv tisztasággal ez igénytelen versikében. Petőfi néha egyetlen odavetett megjegyzésébe annyi melegséget önt, hogy rokonszenves mosolyra készt s szinte észrevétlen surran be olvasója szívébe. *Rég elhúzták az esteli harangot* című versében meglátja, amint a legény a lányt subájába takarja.

Mellettök mentem el, észre
Sem vettek.
Én istenem, be boldogok
Lehettek!
Nem irigylem, de mégis jobb
Szeretném,
Ha azt a barna kis lányt én
Ölelném!

Az utolsó négy sor ötletszerű odavetése oly jóízű naivitással történik, hogy puritán erkölcsbiró legyen, aki nem nézi szerető szemmel a fiatalság e természetes önzését. *Éjszakáim* című költeményében elmondja, hogy esténként galléron csípi az unalom s idője fut, mint a sánta nyúl. Unalmában megpendíti lantját s «kong belőle oly szeráfi dal, hogy ki hallja, rögtön szörnyet hal». Végül az álom és unalom kap hajba fölötte;

Máskép múlnak éjeim bezeg,
Majd ha feleségre szert teszek!

A vers savát itt is az utolsó két sor adja meg, szeretetreméltó hetykeséggel fejezve ki a költő önbizalmát s boldogság-reményét. *Valahogy* című költeményében menyasszonyát akaratos kis lánynak mondja, de ő maga (a költő) sem hajt fejet minden szó után. No de azért majd csak megférnek valahogy.

Ma ő enged, holnap meg én
Engedek,
Így elejét álljuk szépen
A pörnek.
És ha nappal összeveszünk,
Este majd csak kibékülünk
Valahogy.

Különös bájjal tükrözi naiv szelleme tőrülmetszett üdeségét *Ide kis lyány* című költeménye is, melynek szintén csak utolsó versszakát írom ide.

Add ide hát azt a piros kis szádat,
Most láttam az ólba menni anyádat.
Tudod, soká szedi össze a tojást,
Addig akár agyon csókoljuk egymást!

Említettük, hogy költőnk szeretetreméltósága egy-egy gestusával mintegy kihajol e költeményekből. Bizonyos fiatalos kellemmel, vonzó bonhommiával történik e gestus, ha mögötte derült arc mosolyog. S hozzátehetjük: csakis, mikor mosolyog. Ha Petőfi gyermekkedélyébe az üröm egy csöppje vegyül, pl. a multaknak valami gyötrő emléke *(Egy telem Debreczenben)*, a költemény tartalma a mind öntudatosabbá növő érzelem szűrőjén át kesernyés humorrá fanyarul. A naiv elemből azonban még akkor is megment a költő valamit s ezt elönti költeménye hangján és stílusán.

Petőfinek részben naiv kedélyéből, részben mértéktelen őszinteségéből magyarázhatjuk, hogy a satirikus elemnek vékony gyökere van tehetségében s így költészetében is csak sínylődve, csenevészen él. A satira enyhébb érzelmi hőfokot kiván, mint értelmit s tartós gyűlölet bővebben táplálja, mint illanó harag. Költőnk azonban legjózanabb ítéleteit is érzelmeiben olvasztja fel s gyülöletének és haragjának is inkább villámai vannak, mint hosszabb hadjáratai. Petőfi fölötte büszke haragjára s egyik költeményében *(A haraghoz)* aggódva kérdi, hogy ez érzelem tán kiapadt belőle? «kinek ez volt a neve mindenkinek ajkán: haragos Petőfi!» Költőnket önmaga ellen védelmezzük, ha nem sokat tartunk «nemes indulatáról»: az «ifjú haragról» és sehol sem látjuk «folyammá» nőni, legfölebb elkeseredésszülte szaggatott zuhatagokká. Egyéniségét ismerve mindég bízunk benne, hogy amint fölgerjed, tombolása csakhamar csendes duzzogássá halkul, vagy közönybe hal. Haragja hirtelen s mert őszinte: nyers, parlagi. De ép ezért nem a satira lüktetője. A satira a gyengébb, elnyomottabb fegyvere az erős ellen: Petőfitől mi sincs távolabb, mint hogy valakinél gyengébbnek érezze magát. A satira ügyes vivóként többnyire máshová suhint, mint a hová néz, támadása orv, soha-

sem nyilt: Petőfi lelkében az őszinteség oly fejedelem, ki még költői cél érdekében sem mond le rangjáról. (Tán egyetlen sikerült kivétel: *A nyakravaló.*) Petőfi satiráinak egy része ezért mai szemmel nézve inkább szelid rosszalás vagy enyhe korholás, mint ölő gúny fegyvere. Egyik legerősebb e nemű költeményében, *A magyar nemes*ben is ott fogja meg ellenfelét, a hol a legkönnyebben kicsusszan kezei közül. Jórészt általános gyengeségeket fedd, mik nemcsak a nemes kiváltságai. Petőfi magyar nemese pl. a munkátlan életet találja boldognak (*A hóhér kötelé*ben a költőnek rokonszenves hős sem különb e tekintetben); aztán jól készített útat követel a parasztról (ki nem követeli ezt?); örül, hogy nem adózik (magyar ember mikor adózott szivesen?); van adóssága, de sok! (sokan vannak, kiknek nincs?) Mit törődik a hazával! (hányan nem törődnek vele! s hányan törődnek vele?) A költemény ekkép élét veszti s nemesünk gömbölyű arcára sebek helyett a humor derüje ül. Megengedjük, hogy a mult század negyvenes éveinek hangulatában kemény szóként hatott e satira s minthogy akkor különösen kirívó alaknak, a táblabirónak adta meg a kegyelemdöfést: gyilkosabbnak látszott pengéje. Ma már eltompult élűek e költemény társai is (*Pató Pál úr. Pinty úrfi. Panyó*

Panni stb.), melyekben Petőfi szűkös leleménynyel csipkedi fogyatkozásainkat. Petőfi két költeményében érintkezik a satirikus elem szorosabban a művészettel: a Gyulai Páltól is kiemelt *Pál mester*ben és a töredéknek maradt *Táblabiró*ban. Az utóbbinak töredék volta is a mellett szól, hogy a költő inventiója e nemben könnyen megreked; az előbbi költemény egy könnyelmű élet elfecsérlését jeleníti meg s hatásában több része van drámai előadása elevenségének, mint satirikus erejének. — Petőfi *Helység kalapácsát* is satirái közé szokás sorozni. A költő itt végre méltó tárgyra bukkant: egész költői pályájával s művészi hitvallásával ellenkezett Vörösmartyék ékes szólamáradata. Ha valami satirai ér buzgott benne, most volt alkalma, hogy megduzzadva törjön napfényre. Kétségtelen, hogy Haranglábék cifra beszédében

Óh kántor uram!
Hát elmegy a nap,
Megjön az alkony,
Utána az éj,
Elülnek a csirkék
És ludak és verebek
Mielőtt ügyesen szőtt
Tervünknek drága gyümölcse megérik?

sok a találékonyság s így a letünt költői stílus torzképe elég sikerült. A mű gondolati tartalma

azonban szegény (Csokonai és Arany satirikus eposához nem fogható) s a költő, mint legtöbb satirájában: egy szögből nézi tárgyát. Mintha ideje sem volna hozzá, hogy körül járja s több oldalról támadja meg: ütéseit állandóan egy irányban osztja. A költői szemlélet e szűkkörűsége bénítja a költő inventióját, melynek ere megszakad, mielőtt az olvasó arcán a költőével egyetértő gúnyos vonás eléggé kiélesednék.

Megjegyeztük, hogy — mintha ideje sem volna rá — a gondosabb, kimerítőbb megfigyelésnek Petőfi lángelméje gyakran híjjával van. Ez itélet a költő jellemrajzára vonatkozik s nem arra a biztos kézre, mely a természeti tárgyak festésében oly szabatos és teljes képet alkot. S e ponton Petőfi költői tehetségének egy jellemző sajátsága ötlik szemünkbe: a rögtönzési hajlam. Ha valahol, itt újra idézhetjük Shakespearet: elég «ha szeme földre villan, holt tárgyak váza él». Petőfinek különösen gyors szeme van a lelki élet egyetlen jellemző vonásának felfogásában s e vonást a rögtönző lángelme fürgeségével veti papírra. Jussanak eszébe olvasómnak az *Alku, Falu végén kurta kocsma, Megy a juhász szamáron, Pál mester* stb. című költemények. Megannyi remek, irodalmunkban páratlanul álló jellemképek. De mindegyikben

csak egyetlen vonást élezett ki a költő: így az *Alku*ban a juhász önzetlen szerelmét azzal a népies gondolattal példázza, hogy szeretőjétől semmi kincsért nem válna el; a *Falu végén kurta kocsma* című̈ben a magyar ember büszkeségét, dacát érzékíti meg, ki uri parancsra mit sem ad, de ha szépen kérik, különösen ha beteg édes anya teszi ezt (itt a költő anyja iránti szeretete meghatóan világít be a költemény hangulatába), résztvevő szíve a kérelmet azonnal teljesíti. A *Megy a juhász szamáron* című̈ben azt az általános gyarlóságot fürészti humorába, hogy erős felindulásunkban gyakran töltjük boszunkat olyanokon, kik bánatunk előidézésében ártatlanok. S így tovább. Petőfi gyors szeme kitünően lát néha a lélek mélyébe is, de útja sietős s horgán csak egy jellemvonás akad. Egy-egy ily vonást azután szertelenné húz némely hősében, mint pl. az *Apostol*ban, ahol költői éleslátását bosszúsága is korlátozza. «Azon tekintetben volt ő kiválóan a lírára s egyáltalán nem eposra s drámára teremtve, hogy az egyszerű s mintegy csak pillanati benyomáson túl nem volt képes emelkedni. Hiányzott nála azon tartékonyság, türelem és kitartás, hogy nagyobb látköröket részleteivel együtt fogjon föl, hogy egy nagyobb mérvű cselekvénynek ne csak vázát szedje versbe, ha-

nem lelkében megnépesítse s emléke tárházából többoldalú élő benyomásokkal termékenyítse.» (Salamon: *P. S. ujabb költeményei 1848—49. Budapesti Szemle.* 1858.) Salamon e gondolata, mint magvas fejtegetéseinek legtöbbje, ma is az ujság erejével hat s csodálatos, hogy a Petőfi-esztétika művelői őt feledve, eddig kizárólag Gyulai Pál gondolatait tették közkeletűvé.

Mintha Petőfi tehetségének minősége is rövid pályájához lett volna szabva: egy-két év alatt világirodalmi jelentőségűvé rögtönzi a magyar lirát. A mily nyílsebes volt tetteiben, oly gyors az alkotásban. Azt mondhatjuk: a XIX. századnak ő a leggyorsabb lángelméje. A gondolatok gyakran készen, mintegy ruhástul buknak ki fejéből s nem igen szorulnak simításra. *(Felhők.)* Salamon Ferenc mondta: szereti megénekelni pillanatnyi benyomásait. Hozzátehetjük: pillanatok alatt szereti megérzékíteni őket. Az életben gyorsan, merészen és egyoldalúan itélkezik emberekről. Pillantása ily gyorsan és egyoldalról fogja meg alakjait költeményeiben is, az *Apostol*tól a juhászlegényig. Más költő megtapogatja tárgyát mindenfelől; szétveszi, összerakja; beleteszi lelkét, emlékeit; alakjaiból kiköszönnek néha barátai, ismerősei s a pillanattól, mely a költőt ihletre veri föl, az alkotás

befejeztéig egy hosszabb, kéjjel és kínnal teljes nászutat virraszt át képzelme. Petőfinél ez út rövid; dala, mint az álom, pár pillanat alatt születik meg egy zörejre vagy más fizikai benyomásra. E rögtönzési hajlam árulója az a sok ötlet, mely nem érhetett költői gondolattá: a költő sietett leszüretelni őket. Beöthy gondolata, hogy «egyéniségének szeretetreméltósága költészetének őszinteségében rendkívül hódított s ez arra vonzotta, hogy mindent elmondjon, néha válogatás nélkül is *(Deák pályám. Dáridó után. Vizet iszom.)* e «mindent elmondás» nyitját egyéni jellemében s hatásában, nem egyszersmind tehetsége jellemében keresi. Nincs költőnk, kinek oly sok rövidke verse volna, mint Petőfinek; versek, melyeknek gondolati tartalma sokszor nem egyéb egy ellentétnél, vagy élcnél.

Halálom.

A halál két neme áll előttem,
Nem tudom, hogy melyiké leszek;
Nem tudom, pedig szeretném tudni:
Éhen, vagy szomjan halok-e meg?

Szemfájásomkor.

Teremtő isten! Szemeimre
A vakságot tán csak nem küldöd?
Mi lesz belőlem, hogyha többé
Nem láthatok lyányt s pipafüstöt?

Petőfi szelleme különösen pályája elején leli kedvét efféle sziporkákban, miknek nagy száma is bizonyítja, hogy a költő nem készül hosszan leckéjére. Rögtönző kedvét ismerve, e versek számát még nagyobbra tán csak azért nem tehetjük, mert nem mindig volt kezeügyében toll, papiros, vagy — faköpönyeg. Emlékeztetem olvasómat Ocsvári Bertához (O. B. kisasszonyhoz) rögtönzött verse keletkezésére. «Ha maga olyan nagy költő, hát írjon nekem egy verset, de mindjárt: hadd lássam, hogy' csinálja», szólt a lányka. «Petőfi erre tollat és tintát kért s fölszólítá a lányt, hogy üljön előtte, amig költeményét megírja, hogy arcáról gyújthassa meg költői lelkesedését. Mind a kéziratot, mind a tollat, melylyel azt megírta, máig is ereklyéül őrzi a család.» (Jókai: *Úti táskámból.* II. *Életképek.* 1876 szeptember 20. Közvetlen forrás: Havas Adolf: *Petőfi összes költeményei.* II. 608. old.) De a mondottakban maga a költő is megerősít bennünket *Kerényi Frigyeshez* írt költeményében:

> Nem vagyok én verseknek szűkiben:
> Bár pénzem jőne olyan *könnyeden!*

Ha e könnyed termés a lélek gazdagságát jelzi, ez viszont a legkisebb érintésre, mint varázslatra veti föl mélye gyöngyeit. Petőfi

lelke, mint a psychograf vagy plansetta, szálfinom rezdüléseket azonnal fölvesz s bűvös tolla alatt sebtiben kialakul a kép.*

Csak látszólag tértünk el tárgyunktól. Ha e megjegyzések helyesek, úgy Petőfi tehetségének e természetében — kedélye naivitása és demokratikus érzése mellett — újabb okát leljük annak, hogy már fiatalon a dalban érvényesül legszerencsésebben. Rögtönzésre — a lángelme fokán — mi sem alkalmasabb, mint a dal, specialisan a magyar népdal egyetlen érzéshulláma, gondolata, vagy benyomásparánya. Már rövidsége is kapóra jön: a költő lélegzetvétel nélkül, az ihletnek egyfolytában eldúdolhatja. Hogy a néptől vegyünk kölcsön egy szép szót: oly «nótafa» ilyenkor a költő, kiről az ihlet egy fuvallata lerázza az érett kis gyümölcsöt. Hát még, ha e tehetséghez a művészi szimpátia oly melege járul, mint Petőfié! Kétségtelen, hogy először e nemben aratta mindenkit leverő diadalát s Gyulai — kinek nevét Petőfiről szólva gyakran le kell írnunk — lelkesen emlékszik meg a hatásról, melyet tettek.

* Petőfi e rögtönző hajlama csak alföldi rajzaiban s egy-két összetettebb és nagyszerűbb szerelmi versében lassítja lépteit, hol igen gondosan, nyugodtan dolgoz ki egy-egy részletet.

«Midőn Petőfi népdalaival föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar népdalok oly hamar nem szállottak a nép ajkára, mint az övéi. Mindenki elismeré, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban a népdal Petőfinek igazi eleme. Míg egyfelől egészen hatalmában a nép érzülete, gondolkodásmódja, nyelve, addig másfelől a magyar népdalok szaggatottságát, mely a nyugatiakkal ellentétben nem annyira az eszme, mint a hangulatban keres egységet, az érzések átjátszását a természet képeire, az erős festőiséget, a csillogó színek játékát annyi eredetiséggel és művészettel olvasztá egy ujdon és ragyogó költészetté, hogy a meglepetés általános volt, dalai annyira magyarok, természetesek és könnyedek voltak, hogy minden ember azt hivé: ilyet könnyű írni, ez nem is művészet. De utánzói leginkább megmutatták, hogy Petőfi öntudatosan, vagy öntudatlanul — egyre megy — mennyire művész.»* E gondolatok nagyobb része dacol az idővel, épúgy mint azok is, melyekben Gyulai népdalaink sajátságait jelölte meg. Ezek alapján köztudomású, hogy a népdalnak mely költői fogásait vette át költőnk mindjárt első dalaiban (drámaiság, kezdő festői sor, stb.), mintegy első hallásra

* Gyulai: *Kritikai dolgozatok.*

tanulva el modorának leglényegesebb vonásait. E megállapításokat alig pótolhatjuk újabb megfigyelésekkel s csak egy-két igénytelenebb megjegyzést teszünk még, vagy egy-egy részletbe világítunk bele már ismert törvények alapján.

A dal rövid tartama nem tűri a bőbeszédűséget s így hasonlatai is nem a «mint», «valamint» szókon gördülnek: a hasonlat elemeit sebtiben, kapocs nélkül veti oda. Például: Rózsabokor a domboldalon — Borulj a vállamra angyalom. Hull a levél a virágról — Elválok én a babámtól. Reszket a bokor, mert madárka szállott rá, — Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál stb. E költői eljárásban nyilatkozó gyorsaság különösen élénkíti a dal menetét. Még elevenebbé teszi Petőfi dalait sokat emlegetett drámaiságuk. Az érzelmet ilyenkor drámai mozzanatok pergetik. *(Gyere lovam. Befordultam a konyhára. Mondom, ne ingerkedjetek velem.) A faluban utczahosszat* című dalban e drámaiság egy eleven népszínműi jelenet erejével hat, úgy hogy szinte nehéz itt át nem formálni Gyulai ismeretes szavait: Petőfi egy-két dala drámaibb, mint népszínműveink. Figyelemre méltó az is, hogy az utóbbi dalban a költő mily művészettel készíti elő a második versszak végén (Húzzatok valami vígat) alapgondolatát, a nélkül, hogy a végső fordulatosság

frappáns hatását csökkentené. A compositio e sajátságával jár, hogy Petőfi dalai gyakran dialogok, vagy monologok. A költő itt a maga nevében beszél, másutt a betyár, csikós, pásztor álarca alatt jelen meg *(Ki vagyok én? A szerelem, a szerelem. Kis furulyám szomorú fűz ága. Pusztán születtem. Hirös város.)*, mindenütt hűséggel játszva vállalt szerepét. Ha lett volna drámaköltő, ki darabjait egyetlen jelenetben írja meg: költőnk e darab eljátszásában valószínűleg mesteri rangot ér. Ilyen nem született; Petőfi tehát maga írta meg magának kis szerepeit: népdalait.

De e játék művészetté nemesül a nyiltszívűségnél fogva is, mellyel e dalok a költő érzelmi világának útat nyitnak. Kis fénylemezek, melyek mindegyike azt tükrözi, a mi legkedvesebb benne: kedélye naivságát. S most ismételnünk kell, a miből kiindultunk, hogy Petőfi naivsága és népiessége tejtestvérek. Az utóbbinak is «naiv» a tulajdonképeni neve, de műveltebb és idősebb testvér, kinek már öntudata van. Petőfi népiessége tudatos naivság, melynek ruháját tanulmányai oly mintára szabták, mint az ifjabb testvérét, úgy hogy alig lehet megkülönböztetni a kettőt. Ugyanaz a szabás szóban, rímben, érzésmódban és gondolatban s látni fogjuk, hogy tudatos népiessége egy-egy helyt

mint árulja el származását. Legyen szabad itt egy ritkábban idézett részlettel emlékeztetni az olvasót Petőfi sokat tárgyalt népies gondolkodásmódjára, még pedig oly helyről *(Lehel vezér)*, hol a költő maga kijelenti, hogy «nem írástudóknak, nem az úri rendnek, de beszél szűrös, gubás embereknek.»

De vissza, vagyis rá térek a dologra . . .
Hejh, felebarátim, réges-régen volt a',
A mit én elmondok; akkor még, látjátok,
Szopós gyerek volt a huszadik apátok,
Száz esztendő szép szám, pedig már azóta
Az idő a földre azt kilenczszer rótta;
Kilencz-száz esztendő! . . . Kilencz vén óriás,
Egymás után egyik a másiknak sírt ás.

Akkor más világ járt, elgondolhatjátok,
Nem volt még korona, nem voltak királyok,
Fejedelem volt az első a nemzetben,
Nem hátul, de elől ment az ütközetben,
Hejh pedig ugyancsak járta az ütközet,
Nem ült a nép otthonn a kemencze megett,
Mind háborúskodott, csak az maradt hátra,
A ki épen kellett az eke szarvára.

Kegyetlen legények kerekedtek akkor,
Soha el nem váltak a kardmarkolattól,
Egyfelől őrizték a megszerzett hazát,
Másfelől kivülről a sok kincset hozák.
Félt is tőlük minden halandó nemzetség.
Az adót nekik, mint a köles, fizették,

Mert hisz nagyon bölcsen látták ők azt által,
Hogy haláluk egy a hátramaradással.

Fejedelmi ember Taksony volt a' tájba,
Taksony: Zoltán fia, Árpád unokája...
De tudjátok-e ti, jámbor atyafiak,
Ki volt a vitéz, kit Árpádnak hittanak?
Barátaim, mikor e nevet halljátok,
Mintha oltár mellett templomban volnátok,
Emeljétek meg a kalapjaitokat,
Mert köszönhetitek néki hazátokat.

Magyarország szép föld, meg kell vallanotok,
Rá a jó isten tíz annyi áldást rakott,
Mint igazság szerint a mennyi illetné;
Annyi az áldása, hogy alig fér belé.
Ezt a tejjel-mézzel folyó dús Kánaánt,
Hol megdönti saját terhe a gabonát,
S hol tűzzel van tele a szőlő gerezdje:
E szép országot a nagy Árpád szerezte.

Mert nem Ádám-Éva óta mienk a föld,
Messze Ázsiában lakozánk az előtt,
Messze Ázsiában a világ más részén,
Kaszpi tengeren túl Aral tó környékén.
Irtóztató távol van az a hely innét!
Ha megmondanám: hány mérföld? el se hinnék.
Hejh, az vón' a kulacs, az vón' a tarisznya,
Melyből a bor s kenyér addig ki nem fogyna.

E sorokat olvasva, nem kell haboznunk Gyulaival, hogy Petőfi «öntudatosan vagy öntudatlanul» művész-e. Szinte látjuk, amint igenlő-

leg bólint nagy csodálkozásában Petőfi gubás embere, szemét-száját tátva e «nótás» szavalaton. A regélő költő a népies gondolkodásmód minden elemét magába szívta e költeményben; szava oly édesen ömlik a hallgató fölébe, hogy sajnálnunk kell a költemény töredék voltát.

A népiesség e tudatossága világosan szól ki népdalaiból is. Csak itt-ott kapjuk rajta, hogy nem helyzetdalt, ad, hanem önmagát írja le. A népiesség tudatos köpenye meg-meglebben s anélkül, hogy a költő észrevenné, kacéran kandikál ki alóla egy-egy eredeti mozdulata. Így *A faluban utczahosszat, Temetésre szól az ének, A szerelem, a szerelem* című dalok végső szakában, de különösen a *Lánggal égő teremtette* című népdalban, melyben «a káromkodást is be tudja vonni a költészet zománcával.» (Gyulai.)

Eh, a sirás nem kenyerem!
Kinek tetszik, pityeregjen.
Én egy nagyot káromkodom,
Úgy csillapul a haragom.

Petőfi így hát maga áll be népdalaiba s egy a nép közt inkognito elvegyülő királyfi gondtalanságával tér be a bugaci csárdába, üli meg szőrén a lovat s büszke, hogy gatyája gyócs és patyolat az inge. E «pongyola» öltözék azonban csak addig stílszerű a költő előtt is,

míg személyes érdekeltség nem köti versbe érzéseit. Petőfi múzsája is díszesebben öltözik, ha a juhászé helyett a költő szerelmét viszi látogatóba egy-egy «lyány»-hoz s a Mednyánszky Bertához írt versek ép oly távol állnak a népdaltól, mint a versek hősnője a néptől. A költő ilyenkor félreteszi a népdal nádsípját s többhúros hangszeren udvarol imádottjának. A Szendrey Júliához írt költemények némelyikében a költő mély érzése szinte szétrobbantja a népies forma burkát s a mi dalt Petőfi ez időben írt, mind választékosabb hangú, mint népdalai. Különös is lenne csak elképzelni is, hogy egy lángelme költői életét népdalok körében élje végig. Felnőttek nem maradnak meg siheder játékaiknál s ha Petőfinél szerencsésebb és hosszabb életű költőre vetünk csak futó pillantást is, látjuk, hogy például a szabadságharc előtt népies Aranyból később az összetettebb lelki-életnek mily művészi nyomozója s a bonyolult szerkezeteknek mily gondos gépésze lett. Petőfinek dicsősége, hogy programmosan népies verseiben is vannak szavak, melyek az ő és nemzete lelki sajátságait halhatatlan formában tükrözik.

SZEPTEMBER VÉGÉN
Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérczi tetőt.
Még ifju szivemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De ime sötét hajam őszbe vegyül már
A tél dere már megüté fejemet.
Elhulla virág, eliramlik az élet ...
Új hitvesem, új az ölembe ide!
Ki most fejedet kebelemre teved le,
Holnap nem omolsz-e sirom fölibe?
Oh mondd ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfödelet?
S rábirhat-e majdan egy ifju szerelme
Hogy elhagyod érte az én nevemet?
Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejemre sötét lobogóul akaszd,
Én fölövök érte a sírj világból
Az éj közepén s oda leviszem azt.
Letörleni véle könnyedmet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet.
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!
PÁLMA J.

VIII.

Koltó. Itt termett a költemény. Petőfi «legszebb» verse. A költő szeme előtt nyiltak itt a völgyben a kerti virágok. Az időpont: 1847. szept. végén. A költő házassága első hat hete ez: mézeshetei. Mikor «elérte, mit ember elérhet».

«A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után festette volna a természet», írja lelkesen.

«Gyönyörű vidéken fekvő falucska a Lápos mellett, Nagy-Bányától dél felé, egy óra járásnyira. Ott a gróf Teleki laka egy kis lejtős magaslaton; az emelet ablakaiból gyönyörű a kilátás a szomszédos falvakra, a hegyek alatt fekvő Nagy-Bányára, melynek kettős tornyából elhallszik a harangszó; más oldalról az erdős halmokra, a távolabbi erdélyi és máramaros-megyei Kárpátokra». A helyet a költő gondos életírója rajzolja így: Ferenczy Zoltán.

A hely és idő szépsége a paradicsom üdvét lopja szivébe. «Boldogsággal csordultig a kebel.»

»Oly boldog vagyok, hogy reményem sincs!
Miért is volna nékem a remény?
A nem továbbat már elértem én!

És mégis, — ha felvonjuk e boldog kép függönyzetét: egy költemény jelen meg színén, mely csupa zengő bánat. A *Szept. végén* gondolati és érzelmi tartalma: fájdalom lángjába mártott szerelmi vallomás.

Van Böcklinnek egy arcképe, melyen az ihletett mester fantáziáját épp a vásznon fészketrakása pillanatában — a gyönyör teljében — köti le figyelemre a fülébe muzsikáló Halál hegedűje.

S mikor sok lány- és asszonylépcsőt hágtunk már mi is, hogy végre minden gyönyörök emeletét érjük: — akit szeretünk, hozzánk tapad, — boldog merengésünkbe hányszor süvölti be nyugtalanítón valami szél a szeptember végi sejtések borus hangulatát!

Mert két szent dolog van, amiért végig érdemes fáradni az életen: az ihlet és az asszony. A lelki és testi elragadtatásnak oly magassága e két pont, melyről csak lenézhetünk. Jól sejtjük Madáchcsal, hogy a gyönyör e perce virág — s így hervatag. Lent a Halál torka rémlik.

E sokaktól érzett hangulatban fogta meg Petőfi lelkét az a 24 sor, melyet röviden így is nevezhetnénk: Énekek éneke.

*

A melancholia, mely a Szept. végén-re borul, nem ez egyetlen versben vette hatalmába Petőfi lelkét koltói nászállomásán. Ha figyelmesen olvassuk az itt termett verseket: e hangulat gyökerének egy-egy szála nem maradhat előttünk észrevétlen. Petőfi itt írja «Az ember» c. költeményét, melynek sötét gondolatsora kegyetlenül verdesi az ember kevélységét.

Egy szempillantásnál mi rövidebb?
Emberbarátom, a te életed.
Rohanva jő az idő s elrohan,
Egy kezében bölcsőd pólyája van
S másikban koporsódra szemfödel
Kevély ember, miben kevélykedel?

S hol rejti az idő a boldogságot? A költő nem érinti, de kiérezzük, hogy boldogságunk kocsijával is vágtatva táncol az élet s mi szédülve gurulunk le róla a porba.

Koltón termett az a vers is, melyben a «Szerelem országá»-t szokatlanul fekete szemmel nézi. Ifjú emberek járnak ez országban, lehajtott fővel; keresik a mérges füvet. «Hogy kifacsarják s megigyák levét.» Rózsafák felett is ifjak lógnak — felakasztva. A habokban egy-egy holttetem üti fel magát s a partról, mint megriasztott békák ugrálnak be ifjak, leányok a folyamba. Mindenütt dúlt arcok és öngyilkolás. «Csupán a táj s az ég mosolyog.» —

Ilyen a szerelem országa egy mézesheteit élő költő képzeletében! De ki merné tagadni boldogságát? Maga a költő is hisz benne, átérzi egész lelke, csak — tartósságában nem bízik. Oly Krözus, ki boldogsága csúcspontján emlékezik Solon szavára.

Le a mennyből, le tehát a földre!
Vigy le, vigy le képzeményim szárnya,
Mielőtt lebuknám összetörve
Mint lebukott egykor Phaëton!

A «Mi a szerelem» c. versben a következő jellemző költői meghatározását adja a szerelemnek süldő poéták számára:

Viselni hosszú éven át
A szívben a kétség nyilát;
Teremteni legmelegebb
Vérünkből szép reményeket,
Csak azért, hogy meghaljanak,
Hogy minden istenadta nap
Legyen egy-egy kedves halottunk,
Kit kinosan kell megsiratnunk.
stb.

Majd:

S ha feleségünk tán szeszélyes,
Magunkat szabni szeszélyéhez,
Hogy már ha kell örömtelennek
Lenni egyik vagy más életnek.
Mienk legyen örömtelen:
Lássátok, ez a szerelem!

Ime, kitünő tanácsok fiatal házasok számára. Csak az a fájdalmas, hogy a költő mézesheteiben is tudja már: mi a szeszélyekhez alkalmazkodás s mily áldozat a — szerelem.

Még egy versre hívom fel olvasóm figyelmét, (Bölcselkedés és bölcseség) melyben költőnk szintén nagy kérdéseket ostromol.

Egy-e a lélek és a test?
Honnan jövén, hová megyünk?
Elalszik-e a sírba', vagy
Új lángra lobban életünk?

Bár e kérdéseket a bölcs ajkára adja s arra az eredményre jut, hogy a legbölcsebb, ki sohasem bölcselkedik: a költemény hangulata s a tény hogy a kérdéseket fölvetette, elárulja, hogy gyakrabban foglalkozott velök.

Merengés a tünő életen és a boldogság mögül kikandikáló kis peszimizmus a szerelem filozófiájában: adják alapszinét e verseknek. A Szept. végén thémájának szikrája így Petőfi más verseiben is megvillan; e hangulat a költő lelke előtt többször is eljárja haláltáncát. E hangulatok azonban csak apró lángok. Megmegnyaldosták a költő lelkét s — elhamvadtak. Inkább visszafojtott aggodalmak, a féltés öntudatlan célzásai, kerülgető séták a főthéma körül s nincs elég erejük, hogy közvetlenül

csapjanak fájdalmukkal a költő szerelme tárgyára. De jött egyszer egy ihletett őszi délután — s Petőfi szeme mélyen belenézett az asszonyi lélekbe. És bár határozatlan körvonalakban: meglátta benne sorsát s kiirta belőle számunkra — a férfi sorsát. E látomás nyomán gyúlt hangulat heve forralta oly végtelen szerelmessé, őszintévé és bánatossá a Szept. végén c. költeményt. Mindazon versek között, melyek asszonyról zengtek valaha s elsírták megbizhatatlanságát és hűtlenségét: ez a legtragikaibb. A kételkedés halk, belső siralma a boldogság zenithjén. Úgy érezzük, hogy szivünk még teljesen rajta fekszik a boldogságon; egyszerre közbejön valami: kedvesünk egy sóhaja, egy elejtett szó, kacér mozdulat, valami, amiben asszonyi van . . . és sejtjük, hogy a boldogság lassan kicsúszik szívünk alól. Az asszony-«hűség» lélekrajza is megvan így e költeményben: abban a féltő remegésben, mely a férfit a drága zsákmány átkarolásában elfogja. . .

*

Ha a költői hatás fegyverzetét vesszük szemügyre, úgy látszik, *a Szept. végén*-ben éri Petőfi művészete csúcspontját. A költő hangulatát teljesen befogja a forma s míg a legszebb költeményekben is vannak néha sorok, vagy szavak,

melyek kilógnak a költemény thémájának keretéből: itt sem hiányzó, sem fölösleges rész nincs; a kifejezés a teljesség és szabatosság példája lehet.

Petőfi költői eljárásának három jellemzőbb módját tükrözi e költemény. Ismeretes, menynyire szereti a költő hasonlatait tömören kapcsolni, elhagyva, a «mint» «valamint» kerekeit, melyeken hasonlat a hasonlított dologra gördül. A *Szept. végén* első versszaka e népdalaiból is ismert művészi eljárást szemlélteti hasonlatában. — Egy másik sokat emlegetett sajátsága Petőfi muzsájának a drámaiság. A *Szept. végén* sem lírai monolog, melyben a költő hamleti töprengéssel fejti fel gondolatait, hanem oly dialog, melyben az egyik szereplő mint hallgató vesz részt. A költemény második versszaka (Ülj hitvesem, ülj az ölembe ide; Ki most fejedet kebelemre tevéd le, Holnap nem omolsz-e sírom fölibe?) a megszólítás és kérdés kapcsán annyira drámai, hogy egész kis szerelmi jelenetté alakul. — Harmadik jellemzőbb vonása Petőfi költésmódjának a gondolat és érzelem arányos fejlesztése. Petőfi képzelme a kezdő képben a földről repül fel s gyors szárnyalással emelkedve csakhamar átszel tért, időt, mulandóságot, halált, hogy a sirontúli élet távolába ültesse el vezérmotivumát: szerelmét.

A természeti képen nyugvó lélek csöndes megindulását nyomon követi a borus merengés a halálon: «elhull a virág, eliramlik az élet . . .» Majd a fájdalom siralma az elképzelt hitvesi hűtlenség miatt. A hangulat ekkép sorról-sorra melegszik, míg érzéssé hevül s a költemény végén mint szenvedély vet lángot. Utolsó villáma e szenvedélynek az «örök szerelem»-ben lobban el, melynek nagyszerűségét a költő gondolati ellentéte is fokozza.

De ne feledjük azt sem, hogy e költemény hangulatából csirázó költői théma két szála a lélek rezdüléseinek két legizmosabb mozgatója: a mulandóság és szerelem. A líra motivumai az idők folyamán az ember és a körüle nyüzsgő élet változásaival csökkenhettek, vagy bővülhettek; egyszer barátság, önérzet, dicsvágy, isten, bor, — máskor hazaszeretet, természet, vitézség, szabadság voltak inkább a költők öröm- vagy jajkiáltásainak indítékai. De e kiemelt két motivum mindeneknél erősebben fogódzott bele minden időkben az ember szivébe: a szerelem és halál, a kezdet és vég, amitől *lesz* s amitől pusztul. A «*Szept. végén*»-nek ez a tárgya s így a legnagyobb szerű két lírai thémát fonja remekké.

A szerelem himnusza e kis vers. Izgatott daktylusokban mintegy összesürítve mondja el

három versszakban mindazt, ami szépet szerető mondhat kedvesének: Csalódottan, vérző szívvel, mint halott is szeret! S hogy e balsejtelemtől megzendített gondolatot jóslattá avatta a női hűtlenség: ezzel egy hatalmas külső ok is növeli e vallomás tragikai hatását.

Ára 3 korona.